İTD 2026 16/1: 64-98

https://doi.org/10.26650/iuitd.2026.1806535

İslam Tetkikleri Dergisi
Journal of Islamic Review

Submitted | Başvuru 19.10.2025
Revision Received | Revizyon Talebi 11.02.2026
Last Revision Received | Son Revizyon 18.02.2026
Accepted | Kabul 05.03.2026

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

Open Access

17.-21. Asırlarda Batı'da Yayımlanan Felsefe Tarihi Eserlerinde İslam Felsefesinin Konumu

The Position of Islamic Philosophy in Works on the History of Philosophy Published in West (17th-21st centuries)

Emine Taşçi Yıldırım [1]

[1] Yalova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yalova, Türkiye

Öz

Felsefe tarihi eserlerinde, felsefi düşüncenin seyrine dair önemli ipuçları bulunmaktadır. Ayrıca bu felsefe tarihi kitapları aracılığıyla farklı felsefi geleneklerin, felsefe tarihi içerisinde nasıl konumlandırıldığının bilgisine ulaşılabilmektedir. Bu çalışmada, Batı'da yayımlanan felsefe tarihi eserlerinde İslam felsefesine yönelik Batılı bakış açısını incelemek ve bu bakış açısının tarihsel süreçte değişip değişmediğini ortaya koymak amaçlanmıştır. Bunun için modern felsefe tarihi yazımının ilk örneklerinin verildiği 17. yüzyıl ile 21. yüzyıl arasında History of Philosophy başlığını taşıyan önemli filozof ve felsefe tarihçilerinin eserleriyle çalışma sınırlandırılmış ve değişim seyrini tespit edebilmek için kronolojik bir sıra takip edilmiştir. Bu makalede, nitel araştırma yöntemlerinden dokümantasyon yöntemi kullanılmıştır. Modern felsefe tarihi yazımının başlangıcında İslam felsefesini görmezden gelme çabalarının ağır bastığı görülmektedir. 17. yüzyıldan 21. yüzyıla kadarki tarihsel seyir incelendiğinde, oryantalist indirgemeci yaklaşımın etkisinin zamanla azaldığı ve 21. yüzyılda İslam felsefesinin yavaş da olsa felsefi düşüncedeki yerini almaya başladığı görülmektedir. Sonuç olarak İslam felsefesinin düşünsel mirasın bir parçası olduğunun vurgulanması ve derinlikli uluslararası çalışmaların artırılması bu geleneğin hak ettiği yeri bulması ve daha görünür hâle gelmesini sağlayabilir. Bununla birlikte felsefe tarihi yazımının Batı merkezcilikten kurtarılıp son yüzyılda görüldüğü üzere daha kapsayıcı eserlerin yazılmasının gerekliliği de ortaya çıkmıştır.

Abstract

The works of the history of philosophy provide important clues about the development of philosophical thought. Furthermore, through these history of philosophy books, one can gain insight into how different philosophical traditions are positioned within the history of philosophy. This study aims to reveal the Western perspective on Islamic philosophy as presented in the history of philosophy published in the West, and whether the approach to Islamic philosophy has changed. For this purpose, the study has been limited to the works of important philosophers and historians of philosophy bearing the title History of Philosophy, from the 17th century, which saw the first examples of modern philosophy writing, to the 21st century, and a chronological order has been followed to identify the course of change. In this article, the documentation method is utilized as one of the qualitative research approaches. It is evident that efforts to overlook Islamic philosophy prevailed at the outset of the writing of the modern history of philosophy. When the historical course from the 17th to the 21st centuries is examined, it is seen that the influence of the orientalist reductionist approach has decreased over time and that Islamic philosophy has begun to take its place in philosophical thought, albeit slowly, in

Atıf | Citation: Taşçi Yıldırım, E. "The Position of Islamic Philosophy in Works on the History of Philosophy Published in West (17th-21st centuries)", İslam Tetkikleri Dergisi-Journal of Islamic Review 16/1: 64-98, https://doi.org/10.26650/iuitd.2026.1806535

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

2026. Taşçi Yıldırım, E.

Sorumlu Yazar | Corresponding Author: Emine Taşçi Yıldırım emine.tasci@yalova.edu.tr

the 21st century. In conclusion, increasing in-depth studies in the international arena and emphasising that this tradition is part of the intellectual heritage could enable Islamic philosophy to gain its rightful place and become more visible. At the same time, it has become apparent that the writing of the history of philosophy must be liberated from its Western-centric perspective and that more inclusive works, as seen in the last century, must be written.

Anahtar Kelimeler Batı Düşüncesi, Felsefe Tarihi Yazımı, Tarihsel Yaklaşım, Oryantalist Bakış, İslam Felsefesi

Keywords Western Thought, Historiography of Philosophy, Historical Approach, Orientalist Perspective, Islamic Philosophy

Extended Summary

Works that explore the history of a particular field play a crucial role in understanding how a particular tradition of thought is situated within the historical process and how it has undergone change and transformation. In this sense, books on the history of philosophy are important reference sources that reveal the process of change and transformation in the adventure of philosophical thought. Therefore, works on the history of philosophy can be consulted to gain a general perspective of any philosophical thought. Works on the history of philosophy written from a historical or philosophical perspective mostly contain information about the philosophers' ideas, the course of their development and transformation, the problems discussed within the history of philosophy, and the emergence of philosophical schools. In addition, information can be learnt on how different philosophical traditions are placed within these history of philosophy books. It can be said that some historians of philosophy have held reductive and prejudiced attitudes toward philosophical traditions. This study aims to reveal the Western perspective on Islamic philosophy in the works of the history of philosophy published in the West, and to determine whether the approach to Islamic philosophy has changed. For this purpose, the study has been limited to the works of important philosophers and historians of philosophy bearing the title History of Philosophy, from the 17th century, which saw the first examples of modern philosophy writing, to the 21st century. A chronological order has been followed in order to identify the course of this change. In this article, the documentation method, one of the qualitative research methods, has been used. Although the search for new methods in the writing of the history of philosophy continues, a historical approach appears to predominate. Within this historical course, the position of Islamic philosophy has changed. It is evident that efforts to overlook Islamic philosophy prevailed at the outset of the writing of the modern history of philosophy. Particularly in works on the history of philosophy, the terms "Arabic" or "Arabian philosophy" have often been used to emphasise, from an Orientalist perspective, that

this philosophy is merely a transmission of the Ancient Greek heritage to the West. The emphasis placed on translation activities also reinforces this. Between the 17th and 19th centuries, the existence of such disregard and neglect is clearly felt. Indeed, with Orientalist prejudices, Islamic philosophy has been viewed as a derivative dependent on Greek philosophy, and attempts have been made to obscure its original contributions. Furthermore, chronologically, it can be said that a perspective denying the continuity of Islamic philosophy after Ibn Rushd has prevailed. By the 20th century, it began to be expressed that Islamic philosophy, albeit partially and beyond mere translations, played a role in the development of Western philosophy through its own unique qualities. By the 21st century, it can be said that there are historians of philosophy who argue that Islamic philosophy did not end with Ibn Rushd, but rather continued to exist as a philosophical school of thought. Consequently, this transformation in the historical process demonstrates that the influence of the Orientalist reductionist approach has decreased and that Islamic philosophy has begun, though slowly, to take its place in philosophical thought. In conclusion, increasing in-depth studies in the international arena and emphasising that this tradition is part of the intellectual heritage could enable Islamic philosophy to gain its rightful place and become more visible. Furthermore, rather than saying that Islamic philosophy contributed to the West, it should be emphasised that it is part of humanity's intellectual heritage. In this way, the productivity of this philosophical tradition can be highlighted. Furthermore, bringing together researchers from the Western and Islamic worlds in projects on the writing of the history of philosophy and facilitating the exchange of knowledge could help break down prejudiced attitudes toward Islamic philosophy.

Giriş

Bir düşünce geleneğinin, tarihsel süreçte nasıl konumlandırıldığını, nasıl bir değişim ve dönüşüm geçirdiğini anlamada o alanın tarihini ele alan eserler önemli bir role sahiptir. Bu anlamda felsefe tarihi kitapları da felsefi düşünce serüveninin değişim ve dönüşüm sürecini ortaya koyan önemli referans kaynaklarıdır. Dolayısıyla herhangi bir felsefi düşünceye dair genel bir fikir elde edinebilmek için felsefe tarihi eserlerine başvurulabilir.

Felsefe tarihi, felsefi sistem ve medeniyetlerin doğuşunu, farklılıklarını, aralarındaki ilişkileri, felsefi çağların özellikleri ile filozofların düşünsel dünyası hakkında bilgiler sunmaktadır.[1] Ernest von Aster, felsefe tarihinin biyografileri, tarihleri ve açıklamaları bir araya getirmekten ziyade felsefi sorunların gelişimsel bir tarihi olduğunu söylemektedir. O, felsefe tarihinin, bir felsefi disiplin olup insana, felsefenin ne olduğunu, insan bilinç ve kültürünün gelişim seyrinde felsefenin ne anlama geldiğini gösterdiğini dile getirmektedir. Aster'e göre felsefe tarihi, felsefe hakkında felsefe yapmaktır.[2] Peter Adamson ise benzer şekilde "felsefe tarihi neredeyse felsefenin kendisidir"[3] görüşünü dile getirmektedir. Dolayısıyla felsefe tarihi eserlerinin, aynı zamanda neyin felsefe olarak kabul edilip edilmediğine dair belirli bir yaklaşımı yansıttığı söylenebilir.

Felsefe tarihi anlatılarındaki çeşitliliğin, felsefe ve tarih anlayışlarındaki farklılıkların doğal bir sonucu olduğundan bahsedilmektedir.[4] Dolayısıyla felsefe tarihi eserlerinin yazımında birtakım yaklaşımlar benimsenmiştir. Bu yaklaşımlar incelendiğinde, üzerinde uzlaşılan tek bir yaklaşım veya yöntemin varlığından bahsetmek mümkün değildir. Ancak yaygın olarak tercih edilenler, tarihsel ve felsefi yaklaşım şeklinde iki kategoriye ayrılabilir. Tarihsel yaklaşım, tarihteki bir filozofun düşüncelerini, bu düşüncelerin gelişim ve dönüşümünü merkeze alır. Bu yaklaşım, kimi zaman filozofun inanç/görüşlerini (doksografi) aktaran bir çalışma şeklinde olabileceği gibi, kimi zaman da filozofa ait felsefi metinlerin yorumlanması biçiminde kendini gösterir. Felsefi yaklaşımda ise geçmişte yaşa-

1 Murtaza Korlaelçi, "Felsefenin ve Felsefe Tarihinin Önemi", *Felsefe Dünyası* 1/75 (2022), 15.

2 Ernst von Aster, *Geschichte Der Philosophie* (Stuttgart: Alfred Kröner Verlag, 1954), XVIII.

3 Harun Kuşlu - Kadir Filiz, "Peter Adamson ile Felsefe Tarihi ve Felsefe Tarihyazımı üzerine Söyleşi", *Sabah Ülkesi* 19/4 (2019)

4 Mehmet Ulukütük, "Batı Felsefesi ve 'Taşrası': Efendiler İcadı ile Köleler Üretiminin Merkez-Taşra İkileminde Yansımaları", *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi* 8/1 (2018), 43.

mış bir filozof veya felsefi bir metin, felsefi problemlere yönelik sunulmuş olan en gelişmiş çözümleri dikkate alan bir bakış açısıyla incelenmektedir. Bu filozoflar, yaşayan bir filozof gibi düşünülmekte; onların çözümleri ile çağdaş felsefi çözümler arasında sentez yapılmaktadır. Her iki yaklaşımın birbirini tamamlayıcı nitelikte olduğu dikkate alındığında, felsefi yaklaşımın tarihsel yaklaşımdan beslenmesi gerektiği söylenebilir.[5]

Tarihsel ve felsefi yaklaşım dışında farklı yaklaşımlar öne sürenler de vardır. Passmorre konuyla ilgili olarak problematik yaklaşımı önermekte ve felsefe tarihinin misyonunun felsefi problemlerin neler olduğunu hatırlatmak olduğunu belirtmektedir. O, problematik, tematik ya da konusal olarak isimlendirilen birbirlerine yakın olan bu yaklaşımların felsefe tarihindeki problemlerin nasıl formüle edildiği, ne tür çözümler sunulduğu ve bunların nasıl evrildiğini incelediği için önemli bir işlev gördüğünü ifade etmektedir.[6] Passmorre'un önerdiği yaklaşımın yukarıda zikredilen sınıflamadaki felsefi yaklaşıma yakın olduğu söylenebilir. Kısacası, felsefe tarihi yazımında, bu düşünsel mirasın daha iyi anlaşılması için yeni yaklaşımlar bulunmaya çalışılmaktadır.

Bu çalışmada çoğunlukla tarihsel yaklaşımla yazılmış ve Batı'da yayımlanmış olan, doğrudan *History of Philosophy (Felsefe Tarihi)* başlığını taşıyan kitaplarda İslam felsefesinin yeri incelenecektir. Bu yaklaşımın çalışmada ağırlıklı olarak tercih edilmesinin temel sebebi ise İslam felsefesinin konumunu tespit etmeye daha uygun oluşu ve felsefe kitaplarının genellikle bu yaklaşımla yazılmış olmasıdır. Spesifik olarak herhangi bir felsefe tarihinin cildi olmayan *Mediavel Philosophy* başlığını taşıyan müstakil eserler makalenin hacmini aşması hasebiyle kapsam dışı bırakılmıştır. Eserler incelenirken öncelikli olarak yayımlandıkları dillerdeki ulaşılabilen en eski nüsha esas alınmıştır. Gerekli durumlarda bu eserlerin farklı dillerdeki çevirilerinden de yararlanılmıştır.

Bu araştırmada, İslam felsefesinin Batılı felsefe tarihi yazımında nasıl temsil edildiği ve bu temsildeki dönüşümün izini sürmek amaçlanmaktadır. Ayrıca bu çalışma, İslam felsefesinin özgün bir felsefe olmadığını iddia eden veya onu sadece tercümeden ibaret göstermeye çalışan oryantalist

5 İsmail Kurun, *İslam Felsefe Tarihihin Eleştirel Yeniden-İnşası: İbn Sina Epistemolojisi Örneği* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 15-16; Ulukütük, "Batı Felsefesi ve 'Taşrası'", 44-45.

6 Kurun, *İslam Felsefe Tarihihin Eleştirel Yeniden-İnşası*, 22; John Passmore, "The Idea of a History of Philosophy", *History and Theory* 5 (1965), 31.

yaklaşımın bu eserlerdeki olası yansımalarını da incelemeyi hedeflemektedir. Batılılar nezdinde bu felsefi geleneğin nasıl algılandığı önem arz etmektedir. İslam felsefesine dair muhtemel ihmallerin gün yüzüne çıkarılması, eleştirel bir şekilde ele alınması ve tartışılmasının yeni felsefe tarihi çalışmalarında bir dönüşüme sebep olabileceği umut edilmektedir. Bununla birlikte ele alınacak olan bu eserlerin bazılarının Türkçeye çevrilmiş olması ve Türkçe felsefe tarihi yazımında oynadıkları rol açısından İslam felsefesinin konumunu tespiti ayrıca önem arz etmektedir.

Batı'daki felsefe tarihi yazımında, Antik Yunan felsefesini merkeze yerleştirip diğer felsefi gelenekleri taşra statüsünde düşünmenin etkisinden bahsedilebilir. Merkez-Çevre ilişkisi ekseninde, Antik Yunan felsefesi olmasaydı diğer felsefi geleneklerden bahsedilemezdi; yani taşra, merkez sayesinde vardır düşüncesinin izleri görülmektedir. Walburton, 1738 yılında Antik Yunan'ın felsefeyi Mısırlılardan öğrendiği fikrinin gerçek bir olgu olarak kabul edildiğini ifade etmektedir. Ancak bir yüzyıl bile geçmeden onun bu düşüncesinin yerini Hegel'in felsefenin Eski Yunan'dan başladığı iddiası almıştır. Bu fikrin, 18. yy sonunda yerleştiği ifade edilmektedir.[7] Hatta bu iddiayı daha da ileri götürmek suretiyle felsefe tarihiyle ilgili bir eserinde Tennemann, tüm halkların felsefe tarihi içerisinde eşit bir yere sahip olmasının mümkün olmadığını ve Yunanlılarda sadece gerçek bir felsefi ruhun var olduğundan söz etmektedir.[8] Dolayısıyla modern felsefe yazımında Yunan mucizesi vurgusunun etkin olduğundan ve bu yaklaşımın felsefe tarihi yazımında İslam felsefesinin yerini de etkilediğinden bahsedilebilir.

Çalışmada belirli bir dönem sınırlamasına gidilmiştir. Modern döneme ait ilk genel felsefe tarihi kitabı olarak Georg Hornii'nin (ö. 1670) 1655 yılında yayımlanmış olan *Historiae Philosophicae de Orgigine, Successionis, Sectis et Vita Philosophorum ab Orbe Condito ad Nostram Aetatem Agitur* adlı eseri kabul edilmektedir. Nitekim 17. yüzyılda, felsefe tarihi yazımı tam bir özerkliğe ve kendi epistemolojik statüsü olan bir edebi tür hâline gelmiştir.[9] Bu perspektiften hareketle çalışmada 17. yüzyıl ile 21. yüzyıl arasında meşhur olan ve "felsefe tarihi" adını taşıyan eserler esas

7 Ulukütük, "Batı Felsefesi ve 'Taşrası'", 32, 35; Zeynep Direk, "Felsefenin Başlangıcı Sorusu", *Anlam ve Yorum: Doğan Özlem Armağan Kitabı* (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2004), 223.

8 Lloyd Strickland - Jia Wang, "Racism and Eurocentrism in Histories of Philosophy", *Open Journal of Philosophy* 13/1 (17 Şubat 2023), 83.

9 Gregorio Piaia, "On the History of Writing the History of Philosophy", *Orbis Idearum* 10/1 (2022), 11-12.

alınmıştır. Bu sınırlamanın sebebi daha öncesinde yayımlanan eserlerin çoğunlukla Antik Çağa odaklanmalarıdır. Nitekim Walter Burleign (ö.1344) tarafından yazılan, 1470'de Köln'de ilk basımı yapılan *De Vita ac Moribus Philosophorum* adlı eser Diogenes'in *Lives and Opinions of the Eminents Philosophers*[10] adlı Antik Çağ filozoflarına odaklanmış olan eserinin bir derlemesi olup iki yüzyıl boyunca genel felsefe tarihine yönelik yazılmış biricik eser olarak kabul görmüştür. Bununla birlikte Francis Bacon (ö.1626), 1623 yılında yayımlanan *De Dignitate et Augmentis Scientiarum (Bilimlerin Değeri ve Çoğalıp Büyümeleri Üzerine)* adlı eserinde yeni ve farklı bir felsefe tarihi yazımına geçilmesinin gerekliliğini vurgulamaktadır.[11] Bacon'ın bu vurgusu, Burleig eserine yönelik bir eleştiri olarak da düşünülebilir. Bacon'ın çağrısıyla birlikte 17. yüzyıl itibariyle felsefe tarihi yazımında yeni yöntem arayışlarının başladığı söylenebilir. Bu nedenden dolayı çalışmada, modern felsefe tarihi yazımının örnekleri olarak 17. ile 21. yüzyılda yazılmış Batı'daki modern felsefe tarihi eserleri esas alınmıştır. Bu tarihlerde felsefe tarihi açısından yeni yaklaşımların bulunmaya çalışılmasından dolayı bu dönem aralığı seçilmiştir.

Modern felsefe tarihi eserlerinde, felsefeyi ona etki eden yer, zaman ve mekândan soyutlayarak ele alma yaklaşımının varlığından bahsedilebilir. Bu soyutlama, felsefe ile filozof arasında anlam, yorumlama ve özümsemeden uzaklaşmaya neden olabilecek bir boşluk doğurabilmektedir.[12] Bununla birlikte, "her zaman ve şartta rasyonel, evrensel, tutarlı ve şümullü bir insan etkinliği, düşünüş ve zihin eylemi"[13] olarak tanımlanabilecek olan felsefenin, bazı felsefeciler tarafından Batı coğrafyası tekelinde olduğu düşünülmektedir. Ancak bu yaklaşımlar, felsefenin evrenselliğini zedelemektedir.[14] Arkan'ın İslam felsefesi tarihi çalışmaları özelinde tarihsel sürekliliğin kurulmadığında yaşanacak olan zamansal kopuşa ve savrulmalara dikkat çektiği hususun[15] Batı'da yayımlanan felsefe tarihi kitapları için de söz konusu olabileceği söylenebilir.

10 Eserin orjinal adı Antik Yunanca *Βίοι καὶ γνῶμαι τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ εὐδοκιμησάντων,* Latince ise *Vitae Philosophorum* şeklindedir.

11 John Passmore, "Tarih Yazımı ve Felsefesi", çev. Mevlüt Uyanık, *Muhafazakar Düşünce Dergisi* 2/8 (2006), 126.

12 Ulukütük, "Batı Felsefesi ve 'Taşrası'", 52.

13 Anılcan Tarakçı - Önder Bilgin, "Türk Felsefesi Tarihi Çalışmalarının Dayanakları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12/62 (2019), 870.

14 Tarakçı - Bilgin, "Türk Felsefesi Tarihi Çalışmalarının Dayanakları", 870.

15 Atilla Arkan, "Cumhuriyet Dönemi Türkçe İslam Felsefesi Tarihi Çalışmalarına Dair Literatür Denemesi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 17 (2011), 116.

Felsefe tarihi yazımına ilişkin birtakım çalışmalar yapılmıştır.[16] Türkiye'de felsefe tarihi yazımına ilişkin yapılan araştırmaların çoğunlukla yapılan ilk felsefe tarihi tercümeleri ile Osmanlıca veya Türkçe olarak yazılan felsefe tarihi eserlerine ilişkin olduğu görülmektedir. Bahsi geçen çalışmalar, Batı literatürünün bu eserler üzerindeki etkisi göstermesi açısından önem arz etmektedir.[17] Lloyd Stirckland ve Jia Wang tarafından yazılmış olan *Racism and Eurocentrism in Histories of Philosophy* adlı makalede Avrupa merkezli ve ırkçı felsefe tarihi yazımına eleştiri getirilmektedir.[18] Albert Ferkl tarafından yazılmış olan *Islamic Philosophy in Our Narrative of Western Philosophy* adlı yüksek lisans tezinde ise Batı felsefesi içerisinde İslam felsefesine yönelik tutuma ve onun göz ardı edilişinin sebeplerine yer verilmiştir. Yazarın sorduğu şu soru çok çarpıcıdır: "İbn Sînâ neden Epikuros (MÖ.270) veya Locke'den (ö. 1704) daha az tanınıyor?"[19] Yazar, bunun sebebi olarak Batı felsefesi ile Doğu dinî düşüncesi arasındaki temel bir karşıtlığın varlığınının gösterildiğini söylemektedir.[20] Bu önemli tespit bağlamında bu çalışmada Batı'da yayımlanan felsefe tarihi eserleri içerisinde İslam felsefesinin konumunu inceleyip tahlil ve tenkit etmek amaçlanmaktadır. Bu sorunsala yönelik literatürde bir çalışmaya rastlanmamıştır. Araştırmada, Avrupa dışı felsefelerin de felsefe tarihine dâhil edilmesinin gerekliliği İslam felsefesi özelinde ortaya konulmaya çalışılacaktır. Başka bir deyişle felsefe tarihi yazımındaki Batı merkezliğe bir eleştiri getirilmesi amaçlanmaktadır. Bu anlamda çalışmanın alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Felsefe tarihi yazımında yeni yaklaşım arayışları bulunmakla birlikte söz konusu eserlerin çoğunun tarihsel yaklaşımla yazıldığı görülmektedir. Bununla birlikte az sayıda olsa da felsefi yaklaşımı esas alarak yazılmış felsefe tarihi kitaplarının varlığından da söz edilebilir. Batı'da yayımlanan felsefe tarihi kitapları incelendiğinde ilk başlarda Latince, Almanca, günü-

16 Passmore, "The Idea of a History of Philosophy"; Passmore, "Tarih Yazımı"; Ali Utku - M. Cüneyt Kaya, "Türkiye'de Modern Felsefe Tarihi Yazımının Serencamı: Geç-Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Literatür Değerlendirmesi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 9/17 (2011), 11-48; Yakup Yıldız, "Türkçe'de İlk Felsefe Tarihi: Felsefe Tarihyazımı Açısından Bir İnceleme", *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 5/2 (2016); Kurun, *İslam Felsefe Tarihihin Eleştirel Yeniden-İnşası*; Burak Veysel Erman, "İslam Felsefesi Çalışmalarında Yöntem ve Düşünce Tarihi Yazımı: Tashîhçi Gazzâlî Araştırmalarından Hareketle Bir Değerlendirme", *İslam Tetkikleri Dergisi* 12/2 (2022), 779-803; Tarakçı - Bilgin, "Türk Felsefesi Tarihi Çalışmalarının Dayanakları"; Arkan, "Türkçe İslam Felsefesi Tarihi".

17 Utku - Kaya, "Türkiye'de Modern Felsefe Tarihi Yazımının Serencamı"; Yıldız, "Türkçe'de İlk Felsefe Tarihi".

18 Strickland - Wang, "Racism and Eurocentrism".

19 Albert Ferkl, *Islamic Philosophy in Our Narrative of Western Philosophy* (The Netherlands: Universiteit Leiden, Master Thesis, 2022), 55.

20 Ferkl, *Islamic Philosophy*, 55.

müzde ise çoğunlukla İngilizce yayınların ağırlıkta olduğu görülmektedir. Bu durumun bir nedeninin baskın bilim dilinin değişmesi olduğunu söylemek mümkündür. Bu çalışma, 17.-21. yüzyıllarının çok geniş bir zaman dilimine tekabül etmesi hasebiyle etkin bilim dillerinden olan Latince, Almanca veya İngilizce yazılmış olan, birçok baskısı yapılmış ve felsefe dünyasında yankı uyandırmış felsefe tarihi eserlerinden ulaşılabilenlerle sınırlandırılmıştır. Ayrıca İslam felsefesine yer vermemiş olan felsefe tarihi eserleri bu felsefenin konumunu belirleme imkânı sunmayacağı için kapsam dışı bırakılmıştır. Bu bağlamda araştırmada kronolojik bir sıra takip edilmek suretiyle İslam felsefesinin Batı'da yayımlanan felsefe tarihi eserlerindeki yerine ve İslam felsefesine yönelik yaklaşımların değişim seyrine işaret edilecektir.

1. 17.-18. Yüzyıllardaki Felsefe Tarihi Kitaplarında İslam Felsefesi

Modern felsefe tarihi yazımının ilk örneği olarak Alman tarihçi Georgi Hornii'nin 1655 yılında Latince olarak yayımlanan *Historiae Philosophicae* adlı eseri kabul edilmektedir. Eserin önemli bir bölümü Eski Ahid ve Hıristiyan felsefesine ayrılmıştır. Hornii, Eski Ahid'i, hakikate dair temel ipucu ve felsefenin bulunduğu yer olarak görmektedir. Buna karşılık Yunanlıları ise felsefi ekollerin pagan kökenli temsilcileri olarak değerlendirmektedir.[21] Eserde, İslam felsefesi genel olarak olumsuz ve dışlayıcı bir bakış açısıyla ele alınmaktadır. 387 sayfadan oluşan bu eserin 283-292. sayfalar arasında "Antik Arapların Felsefesi" ve "İspanya'da Arap Felsefesinin Gelişimi" adlı 9. ve 10. bölümler altında İslam felsefesinden bahsedildiği görülmektedir. Eserin dokuzuncu bölümünde erken dönemde felsefe karşıtı bir tutumun sergilendiğinden bahseden yazar, Hz. Muhammed'i okuma ve yazmadan yoksun bir canavar olarak nitelemekte; filozofları reddettiği için alaycı bir şekilde onu filozoflar listesine eklemek gerektiğini ifade etmektedir. Ayrıca onun yedi liberal sanatı[22] yasakladığını belirtmektedir.[23] O, Halife Me'mûn'un (ö.833) rüyasında Aristoteles'i gördüğünü, felsefi eserleri tercüme etmeye karar verdiğini ve bu sayede felsefenin Arap diline aktarıldığını dile getirmiştir. Bununla birlikte Antik Yunan felsefesinin aktarımının İslam'a zararı olduğunu düşünenlerin Halife Me'mûn'u lanetlediği bilgisi-

21 Passmore, "Tarih Yazımı", 126.

22 Orta Çağ Latin dünyasına özgü olan bir tamlamadır. Bu sanatlar gramer, retorik, diyalektik, astronomi, aritmetik, geometri ve müzikten oluşmaktadır. Hüseyin Gazi Topdemir, "Bilim Tarihinden Notlar: Antik Çağ'da Coğrafya, Yedi Özgür Sanat ve Eczacılık", *Bilim ve Teknik* 642 (Mayıs 2021), 79.

23 Georgii Hornii, *Historiae Philosophicae Libri Septem* (Lvgdvni Batavorvm: Apud Johannem Elsevirium, Academ, 1655), 285-286.

ni de aktarmaktadır.[24]

Hornii, eserinin onuncu bölümünde ise İslam filozoflarıyla ilgili bilgi vermektedir. Batı'da İbn Sînâ ve İbn Rüşd dışında diğer Arap filozoflarının bilinmediğinden, Fârâbî'nin Aristoteles'in bir eserini 40 kez okumuş ünlü bir Arap filozofu olduğundan, İbn Sînâ'nın Aristoteles'i en iyi yorumlayanlardan biri olduğundan, İbn Rüşd ve takipçilerinden bahsetmektedir.[25] Eserde İslam felsefesiyle ilgili bilgiler incelendiğinde Hz. Muhammed'in felsefeye düşman olduğu, felsefenin Muhammedî öğretiye zarar verici olarak görüldüğü şeklindeki ifadeler yazarın dinî ön yargılarını yansıtmaktadır. Yazarın Fârâbî, İbn Sînâ ve İbn Rüşd'ün felsefi düşünceye olan katkılarına da yer vermekle birlikte onların entelektüel başarılarının Yunan mirasından kaynaklandığını vurgulama gayreti açıkça görülmektedir. Bahsi geçen filozofların, yaşadıkları dinî\kültürel ortamın felsefeye düşman olduğunun belirtilmesi de dikkat çekicidir. Buradan yola çıkarak Hornii'nin Renan'dan çok daha önce İslam ile felsefenin uzlaştırılamayacağı fikrini ortaya attığı görülmektedir. Bu durum oryantalist bakış açısının örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir. Ayrıca İspanya'da Arap felsefesi başlığı da dikkat çekicidir. Burada felsefenin Batı ayağını vurgulama gayretinin varlığının yanı sıra İbn Rüşd'ün felsefenin Batı'da canlanışındaki rolü üzerinde durulmaktadır. Batı entelektüel dünyasının felsefeyi Antik Yunan'a indirgeyişi, Doğu ve dindar olanı geri kalan olarak niteleyici yaklaşımı burada da görülmektedir.

17. yüzyıldaki bir diğer eser, ilk İngiliz felsefe tarihiçisi Thomas Stanley'e (ö. 1678) aittir. Onun İngilizce yazılmış ilk felsefe tarihi eseri olan *History of Philosophy*'si (1655) büyük bir başarı elde etmiş doksografik bir eserdir. Birçok baskısı yapılmış olan bu eserin Diogenes Laertius'un çalışmasını yakından takip etmekle birlikte farklı bilgiler ekleyerek felsefe tarihinin gelişimini sağladığı söylenmektedir. Ancak yöntem ve kaynak kullanımında pek eleştirel olmadığı da dile getirilmektedir.[26] Stanley'in bu eserini Yunan felsefesine tahsis etmiş olmakla birlikte Platonik söylem başlığı altında özellikle İbn Sînâ olmak üzere Arapların Plotinus'un Tanrı anlayışından 'Birden bir çıkar' ilkesinden etkilendiğine işaret etmiştir. Ayrıca İbn Sînâ ve İbn Rüşd'ün Aristoteles'in Arap yorumcuları olduğunu belirt-

24 Hornii, *Historiae Philosophicae*, 286-287.
25 Hornii, *Historiae Philosophicae*, 290-292.
26 Passmore, "The Idea of a History of Philosophy", 19-20.

mektedir.[27] Bununla birlikte 2000 sayfayı bulan bu eserinin ön sözünde Yunan felsefesinin Doğu'dan türediğini iddia etmektedir. Onun felsefeyi Antik Yunan'la başlatmadığı, yani Yunan mucizesi anlayışını benimsemediği görülmektedir. Avrupa dışı felsefelere az da olsa yer vermesi bu açıdan önemlidir.[28] Felsefe tarihi ismi taşımakla birlikte içeriksel olarak Antik Yunan felsefesine odaklanıldığı görülmektedir. Bu bağlamda birkaç cümle haricinde İslam felsefesine dair ibarelere rastlanmamaktadır. Dolayısıyla Stanley'in İslam felsefesine yönelik yaklaşımına dair bir çıkarımda bulunmak pek mümkün olmamaktadır.

Johann Jakob Brucker (ö.1770), 1742-1744 yılları arasında yayımladığı *Historia Critica Philosophiae* adlı eseri büyük yankı uyandırmış ve modern felsefe tarihi yazımında önemli bir yer edinmiştir. Onun bu eserinden sonra Stanley'in eseri küçümsenmeye, Diogenes Laertius'un eserinin yenilenmiş bir versiyonu olarak önemsenmemeye başlanmıştır. Ancak Stanley'in felsefe tarihinin Bacon'ın yeni felsefe tarihi yazımı geliştirilmesi gerektiğine dair çağrısına bir yanıt niteliği taşıdığı da ifade edilmektedir.[29]

Felsefeyi Cicero'nun klasik tanımını çağrıştıracak şekilde bilgelik sevgisi veya çalışması olarak tanımlayan[30] Alman felsefe tarihçisi Brucker'ın Latince olarak yayımlanan 5 ciltlik eserinin 916 sayfadan oluşan 3. cildinde İslam felsefesi, "De Philosophia Saracenorum (Sarasinler[31] Felsefesi Üzerine)" başlığı altında iki bölümde ele alınmaktadır. İlk bölüm "De Origine et Progressu Philosophiae Inter Saracenos sive Arabes (Sarasinler veya Araplar Arasında Felsefesinin Kökeni ve Gelişimi Üzerine)" başlığını taşımakta ve eserin 3-123. sayfalar arasında yer almaktadır. İkinci bölüm ise "Da Natura et Indole Philosophiae Saracenicae (Sarasinler Felsefesinin Mahiyeti ve Karakteri)" başlığını taşımakta olup 123-240. sayfalar arasında bulunmaktadır.[32] Bu bölümler içerisinde İslam felsefesinin Antik Yunan felsefesi ile Orta Çağ Skolastik Hıristiyan felsefesi arasında önemli

27 Thomas Stanley, *The History of Philosophy* (London: W. Battersby at Tbaeys Inn-gate, 1701), 196-197, 242.

28 Strickland - Wang, "Racism and Eurocentrism", 77; Stanley, The History of Philosophy, Ön sözün ilk sayfası.

29 Anita Gilman Sherman, "The Impact of Thomas Stanley's History of Philosophy on Margaret Cavendish", *Studies in Philology* 120/2 (2023), 317-318.

30 Strickland - Wang, "Racism and Eurocentrism", 80.

31 "Batılılar tarafından Araplar'ı genel olarak Müslümanları tanımlamak amacıyla kullanılan isim"dir. Cengiz Tomar, "Sarasinler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/116.

32 David Thomas, John Cehsworth (ed.), *Christian-Muslim Relations A Bibliographical History Volume 14 Central and Eastern Europe (1700-1800)* (Leiden: Brill, 2020), 146; Johann Jakob Brucker, *Historia Critica Philosophiae* (Lipsiae: Apud Bernh. Christoph. Breitkopf, 1744), 3/3-240.

bir köprü görevi gördüğü ifade edilmektedir.[33] Brucker, Yahudiler ve Hıristiyanların neredeyse kaybolmaya yüz tutmuş olan felsefeyi Aristoteles'in ölçütlerine göre Sarasinler aracılığıyla öğrendiğini ve felsefenin yeni bir yüzünün ortaya çıktığını dile getirmektedir.[34] Bununla birlikte Kur'an'ın Bahîrâ adlı bir Hıristiyan'ın kitaplarından, Abdullah bin Selâm (ö. 663) adlı bir Yahudi'nin kitaplarından ve Kureyşlilerin benimsediği dinden derlendiğini iddia etmektedir.[35] Ayrıca Hz. Muhammed'in felsefi ve beşeri bilimleri yasakladığından, felsefenin kaderinin ölümcül olduğundan bahsederek[36] İslamiyet'e ciddi eleştirilerde bulunduğu görülmektedir. Bu konuda Hornii'yi takip ettiği söylenebilir. Brucker'ın İslam'ı kötüleyici tavrının yanı sıra İslam felsefesini önemsiz gösterme gayreti açıkça hissedilmektedir.

Brucker, İslam'a yönelik eleştirilerin ardında Halife Me'mûn döneminde yapılan çeviri faaliyetlerinden, Yunancadan Süryaniceye ve oradan da Arapçaya çevrilen eserlerden bahsetmektedir.[37] Daha sonrasında ilk Arap filozofu olarak Kindî'den (ö. 860), Fârâbî'den (ö.950), İbn Sînâ'dan (ö.1037), Gazzâlî'den (ö.1111), İbn Bacce'den (ö. 1139), İbn Tufeyl'den (ö.1185), İbn Rüşd'den (ö. 1198) söz edilmektedir.[38] Sarasinlerin felsefesinin ruhu ve doğası adlı bölümde felsefi öğretilerden ziyade Arapların yeni bir sistem ortaya koymadıkları, daha önce tasvir edilmiş olan peripatetik doktrinleri yeniden canlandırdıkları zikredilmektedir.[39] Brucker'in Sarasinler veya Araplar ifadesini kullanması ve onların herhangi bir şey üretmediklerini söylemesi, Kur'an'a yönelik asılsız iddiaları ve Hz. Peygamberle ilgili sözleri, İslam ve felsefenin bir arada düşünülmesinin mümkün olamayacağını vurgulama gayretinin bir ürünü olarak yorumlanabilir.

Brucker'in 5 cilt olarak yayımlananan bu eseri, doksografik tarih yazımın en etkileyici örneğidir. 1791 yılında Wiliam Enfield tarafından kısaltılarak İngilizceye çevrilmiş standart bir felsefe tarihi olarak kabul görmüştür. 19. yüzyılda ise Sir William Hamilton tarafından bulunan bütün kusurlarına rağmen tarihin en iyisi olarak nitelenmeye devam edilmiştir. Brucker, eserini eleştirel bir tarih olarak nitelemekle birlikte içerikte bunu yan-

33 David Thomas, John Cehsworth, *Christian-Muslim Relations*, 149.

34 Brucker, *Historia Critica Philosophiae*, 3/4.

35 Brucker, *Historia Critica Philosophiae*, 3/16.

36 Brucker, *Historia Critica Philosophiae*, 3/17, 21.

37 Brucker, *Historia Critica Philosophiae*, 3/23-24.

38 Johann Jakob Brucker, *The History of Philosophy, from the Earliest Periods, Drawn up from Brucker's Historia Critica Philosophiae*, çev. William Enfield (London: Printed for Thomas Tegg & son, 1837), 425-433.

39 Brucker, *The History of Philosophy*, 433.

sıtmadığı görülmektedir. Nitekim o, hakikatin, Protestanlık içinde bir kez ve sonsuza dek ortaya çıkmış olduğunu ve bunu görememenin onların kötü niyetinden kaynaklandığını söylemektedir. Yeni-Eflatuncuları Hıristiyanlığı bozmaya çalışan günahkârlar olarak nitelemekten kaçınmamaktadır.[40] Brucker'ın bu eseri, modern anlamda sistematik felsefe tarihinin bir örneği olmakla birlikte bu eserde İslam filozofları çoğunlukla Yunan mirasının uzantısı olarak ve tali biçimde ele alınmış, onlara ayrı bir bölüm açılmamıştır.

18. yüzyılda felsefe tarihinin mahiyetine ilişkin Almanya'da ciddi tartışmalar yapılmıştır. Yapılan müzakereler büyük ölçekli ve yeni bir plana göre dizayn edilmiş bir seri tarih yazımının ortaya çıkışını sağlamıştır. Dietrich Tiedemann'ın (ö.1803) *Geist der spekulativen Philosophie* (1791-1797) adlı 6 ciltlik eseri modern tarzda düzenlenerek yazılmış ilk felsefe tarihi kitabı olmuştur. Tiedemann, filozofları ekollere göre ele alan felsefe tarihi kitaplarından farklı olarak, yani Diogenes ve ondan esinlenen Brucker'ın yöntemini terk ederek felsefe tarihinin gelişim sürecini ele almaya ve her felsefeye ait temel ilkeleri ortaya koymaya çalışmıştır. Ayrıca felsefelerin neşet ettiği ortamın sosyal ve dinî hayatıyla olan bağlantısına da işaret etmiştir.[41] Bunun yanı sıra o, Yunan felsefesinin özerkliğini savunan ilk isimdir, yani felsefenin başlangıcının Antik Yunan olduğunu iddia etmiştir.[42] Yazdığı felsefe tarihi eserinde de bu bakışın izleri bulunmaktadır.

Pragmatik bir felsefe tarihçisi olarak kendisini tanımlayan Tiedemann'a göre olgular nedenlerden çıkarsanmalıdır, felsefi sistemler insan zihninin doğasında yatan en eski kaynaklarına kadar incelenmelidir.[43] Tiedemann'ın felsefe tarihinin 4. cildi *Araplardan Raymun Lullius*'a kadar adını taşımakta olup onun İslam felsefesine ilişkin değerlendirmeleri burada yer almaktadır. 648 sayfalık bu cildin 48-160. sayfalar arasında yer alan üçüncü ve dördüncü bölümlerinde İslam felsefesi ele alınmaktadır. "Bilim ve Felsefenin Yeniden Doğuşu" başlığını taşıyan 48-105. sayfalar arasında bulunan üçüncü bölümde Yunan mirasının hasada bırakılmış bir toprak gibi yeniden küllerinden doğacağı belirtilir. Yazar, İslam'ı yeni ve coşkulu bir din olarak ifade etmekte, onun eleştiriye kapalı olduğunu,

40 Passmore, "The Idea of a History of Philosophy", 20-21.

41 Passmore, "Tarih Yazımı", 127-128.

42 Ulukütük, "Batı Felsefesi ve 'Taşrası'", 35.

43 Dieterich Tiedemann, *Geist der spekulativen Philosophie Von den Arabern bis auf Raymund Lullius* (Marburg: Neuen Akademischen Buchhandlung, 1791), 4/XVII.

anlaşılmaktan ziyade inanmayı ön plana aldığını ve aklın muhafeletine karşı çıktığını dile getirmektedir. Bununla birlikte Halife Mansûr'un bilime olan hayranlığıyla dünyanın dört bir yanından alimleri sarayda toplayan ilk kişi olduğu ve bunun Müslümanların aydınlanmasını sağladığına işaret edilmektedir. Çeviri faaliyetlerinden bahsedildikten sonra Sarasinlerin hem güç hem de bilimde zirveye çıktıklarından, din-felsefe uzlaştırmasının mümkün olmadığından ve felsefi düşüncenin Batı İslam dünyasına yani Endülüs'e taşınmasından bahsederek felsefi düşüncenin İslam dünyasında gelişim sürecine işaret edilmiştir.[44]

"Arap Felsefesi" başlığını taşıyan 105-160. sayfalar arasındaki dördüncü bölümde ise Arap felsefesinin göz ardı edildiğine dikkat çekilmekte, Fârâbî'nin hayatından, düşüncelerinden, İbn Sînâ'nın derin-kapsamlı öğretisi ve şöhretiyle Fârâbî'yi geride bıraktığından bahsedilmektedir. Tiedemann, İbn Sînâ'nın hayatına yer vermekte, onun hak ettiği değeri görmediğine dikkatleri çekmektedir. Bununla birlikte yazar, Arapların çabalarına kayıtsız kalındığına ve bu halkın felsefede hiçbir değeri olmadığına dair iddiaları eleştirmekte, onların felsefe alanındaki katkılarının görünmesi gerektiğini ve İbn Sînâ'nın kavramlarındaki açıklık ve kesinlik ile düşüncelerinin düzenli ve bağlantılı oluşuyla gerçek bağımsız bir düşünür olarak görülmesi gerektiğini belirtmektedir.[45] İbn Sînâ'nın düşüncelerine yer verdikten sonra Gazzâlî'nin eleştirilerine kısaca değinmekte, İbn Rüşd'e geçiş yapmakta, Endülüslü filozoflardan ve Maimonides'ten (ö. 1204) bahsederek bölümü sonlandırmaktadır.[46] 18. yüzyılın sonuna tekabül eden Tiedemann'ın bu eseri geniş bir felsefe tarihi olması ve İslam felsefesine diğer eserlere kıyasla daha fazla yer vermesi açısından önemlidir. Oryantalist bakış açısının varlığı hissedilmekle birlikte eserdeki İslam felsefesinin ihmal edildiğine dair değerlendirmeleri mühimdir.

Genel olarak 17-18. yüzyılda yayımlanmış felsefe tarihi eserleri incelendiğinde İslam'a yönelik olumsuz algının açıkça dile getirildiği söylenebilir. Nitekim yukarıda incelenen 17. yüzyıl ile 18. yüzyıldaki felsefe tarihi eserlerinin yazarlarının çoğunluğunun oryantalist bir bakış açısıyla İslam'a yaklaştıkları ve İslam'ın felsefi düşünceye imkân tanıyabilme ihtimalini düşünmedikleri görülmektedir. Bununla birlikte İslam filozoflarını ifade etmek üzere çoğunlukla etnik unsurun -ki Arap olduğu kesin olarak bi-

44 Tiedemann, *Geist der spekulativen Philosophie*, 4/52-55, 60.
45 Tiedemann, *Geist der spekulativen Philosophie*, 4/108-110.
46 Tiedemann, *Geist der spekulativen Philosophie*, 4/112-160.

linen filozof Kindî olmasına rağmen- ön plana çıkarıldığı dikkat çekmektedir. Ayrıca incelenen eserlerde, İslam filozoflarının felsefe karşıtı dünya içerisinde var olmaya çalışan düşünürler olduğu, bu varoluş sürecinde de özgün bir şey ortaya koyamadıkları, sadece antik mirası aktarma konusunda bir köprü vazifesi gördüklerine dair bir algının varlığından bahsedilebilir. Bununla birlikte felsefe tarihlerinde açık bir şekilde Batı merkezciliğin hakim olduğu ve İslam felsefesine yönelik kayıtsızlığın varlığından söz edilebilir. Bu kayıtsızlık daha da ileri götürülerek bu felsefenin hatta Avrupa dışı bütün felsefelerin felsefe niteliği taşımadığı iddiası ortaya atılmaktadır.

2. 19. Yüzyıldaki Felsefe Tarihi Kitaplarında İslam Felsefesi

Felsefe tarihi yazımında dönüşümlerin başladığı 18. yüzyıldan sonra özellikle Alman filozof ve felsefe tarihçileri tarafından çeşitli felsefe tarihleri kaleme alınmıştır. Bunlardan biri de Alman felsefe tarihçisi Wilhelm Gottlieb Tennemann'e (ö. 1819) ait olan *A Manual of the History of Philosophy* adlı eserdir. 1832 yılında yayımlanmış olan 494 sayfalık eserinde, o felsefe tarihini Grek ve Roma felsefesi, Orta Çağ Felsefesi ve Modern Felsefe şeklinde üç dönem olarak ele almakta ve Orta Çağ felsefesini (9. yüzyıldan 16. yüzyıla kadar olan dönem) 218-258. sayfalar arasında incelemektedir. Yazar, İslam felsefesine "Arabians" başlığı altında 5 sayfalık bir yer vermiştir. Tercüme faaliyetlerine işaret ettikten sonra Kindî, Fârâbî, İbn Sînâ, Gazzâlî'ye dair birkaç cümle bilgi vermekle yetinmiştir. Bir tek İbn Rüşd'e özel bir başlık açmış ve Aristotelesçiliğini vurgulamıştır.[47]

Yazar, Arapça felsefeye dair kaynakların yeterli düzeyde incelenmediğini, bu durumun bu felsefe hakkında sağlıklı değerlendirme yapmayı güçleştirdiğini ifade etmektedir. Felsefe tarihindeki bu ihmale işaret etmekle birlikte o, başlıca Arap filozofların büyük çoğunluğunun Aristoteles'in sistemine kendilerini adadıklarını da belirtmektedir.[48] İslam felsefesine yapılan haksızlığı dile getirmekle birlikte Tenneman, bu felsefenin özgün olmadığına dair kabulünü aktarmaktan da geri durmamaktadır.

Bir diğer felsefe tarihi eseri Alman filozof Georg Wilhelm Friedrich Hegel'e (ö. 1831) aittir. Öğrencisi Karl Ludwig Michelet, Hegel'in 1805 ile 1831 yılları arasında verdiği felsefe derslerindeki notlarını ölümünden bir-

47 Wilhelm Gottlieb Tennemann, *A Manual of the History of Philosophy*, çev. Arthur Johnson (Oxford: D.A. Talboys, 1832), 234-236.

48 Tennemann, *A Manual of the History of Philosophy*, 234.

kaç yıl sonra bir araya getirmek suretiyle *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie* adıyla yayımlanmasını sağlamıştır. Üç ciltten oluşan bu eserin üçüncü cildinde Orta Çağ felsefesine yer verilmektedir.[49] 1130 sayfalık eserde İslam felsefesi "Arabische Philosophie (Arap Felsefesi)" adlı bölümde 712-718. sayfalar arasında ele alınmaktadır.[50] Hegel, Araplar arasında felsefenin teşvik edildiğini, bu sebeple felsefe tarihi içerisinde anılmaları gerektiğini dile getirmektedir.[51] Bununla birlikte o, Arapların felsefesinin, felsefenin gelişimine karakteristik bir etkisinin olmadığını ve onların, kilisenin dogmalarıyla sınırlanmış Batılı Hıristiyanlar gibi Muhammedî öğretiyle sınırlandırıldıklarını ve felsefeyi daha ileriye götüremediklerini ifade etmektedir.[52] Hegel, İslam felsefesini bağımsız bir aşama olarak değil, aktarıcı bir köprü olarak konumlandırır. Başka bir deyişle Hegel'e göre Araplar, felsefeyi ileri taşıyamamış; kendi içlerinde bağımsız bir gelenek oluşturamamıştır. O, Arapların tercümeler yoluyla bu mirası, Batı'ya devrederek tarihsel görevlerini tamamladıklarını iddia etmektedir. Ayrıca felsefi düşüncedeki ilerleyemeyişin sebebi olarak kilise doğmalarıyla İslam'ı aynı kefeye koyduğu görülmektedir. Kilise örneği üzerinden dinin felsefe ile uzlaşmasını mümkün olamayacağı düşüncesini genelleyerek İslam'a mal ettiği söylenebilir.

Bilimsel bir felsefenin oluşturulması gerektiğini savunan George Henry Lewes (ö.1878), 1845-1846 yılları arasında *Biographical History of Philosophy* adıyla bir felsefe tarihi eseri kaleme almıştır. 1866 yılında ise bu eseri, *History of Philosophy From Thales to Comte* adıyla genişleterek yayımlanmıştır. Filozofların hayat hikayeleri ile felsefi teorileri bir araya getirmesi ve metafizik eleştirilere yer vermesi açısından önemlidir.[53] İki cilt hâlinde yayımlanmış bu eserin ikinci cildinin "Arabian Philosophy" başlıklı ikinci bölümde 38-70. sayfalar arasında İslam filozoflarından Kindî, Fârâbî, İbn Sînâ, İbn Heysem, İbn Bacce, İbn Tufeyl, Gazzâlî, İbn Rüşd, İbn Cebirol ele alınmaktadır. Lewes, önemli tespitlerde bulunmakta, teolojinin baskıcı tutumları sebebiyle gerileme tehlikesiyle karşı karşıya kalmış olan kültürün evriliminde, başka bir deyişle Avrupa'nın ilerlemesinde Arap et-

49 Doğan Barış Kılınç, "Hegel ve Felsefe Tarihi", *Felsefe Tarihi Thales'ten Platon'a Grek Felsefesi* (İstanbul: NotaBene Yayınları, 2018), 1/13-14.

50 Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Hegel's Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie* (1908: A. H. Adriani, 1908).

51 George Wilhelm Friedrich Hegel, *Lectures On The History of Philosophy*, çev. Elizabeth S. Haldane, Frances H. Simson (London: Kegan Paul, Trench Trübner & Co. Ltd, 1895), 3/26.

52 Hegel, *Lectures On The History Of Philosophy*, 3/29-30.

53 Utku - Kaya, "Türkiye'de Modern Felsefe Tarihi Yazımının Serencamı", 19.

kisinin varlığının önemli olduğunu, ancak bunun pek tanınmadığını dile getirmektedir.[54] Buna rağmen şu ifadeyi kullanmaktan da geri durmamaktadır:

> Aslında kesin olarak söylemek gerekirse, Arap bilimi hiç olmamıştır. Müslümanların tüm bilim ve felsefesi Yunan, Yahudi ve Fars kökenlidir. İkinci olarak bu tür çalışmalara kendilerini adayanlar hiçbir zaman Araplar olmamıştır veya çok nadir olmuştur.[55]

Yazar, Arap felsefesini tercümeler bağlamında kısaca ele aldıktan sonra Aristoteles'in İskenderiye yorumundan başka bir şey olmadığını belirtmektedir. Bununla birlikte Avrupa düşüncesi üzerindeki güçlü etkisini de zikretmek için en seçkin filozofları ele alacağını ifade etmektedir.

İslam filozoflarından bahsederken onların başarılarını zikreder gibi yapan Lewes'in, açık bir şekilde onlar hakkında aşağılayıcı bir üslup takip ettiği söylenebilir. Nitekim İbn Sînâ'yı "filozof ve hekimden çok sofra zevklerine düşkün olan bir kişi"[56] olarak zikretmektedir. Bununla birlikte o, nasıl ki Albert Magnus Avrupa için önemli bir figürse aynı şekilde İbn Sînâ'nın da Doğu müslümanları için o kadar önemli olduğunu dile getirmektedir. Lewes, *Kanûn-i fi't-Tıb* adlı eserin nasıl bu kadar meşhur olduğuna şaşırdığını söylemektedir. Bunun nedeni olarak Sprengel'in Avrupa okullarındaki skolastik zihniyetin etkisi sebebiyle otoriteyi kabul etme ve araştırmadan kaçınma tembelliği şeklindeki yorumunu aktarmaktadır. Bilgilerinin orijinallerini aramaktan kaçmışlardır.[57] Dolayısıyla onun İslam felsefesiyle ilgili dışlayıcı ve küçük görücü bir bakışa sahip olduğu görülmektedir. Türkiye'de yapılan felsefe tarihi tercümeleri içerisinde Lewes'in yer alması[58] bu bakış açısının olası etkileri üzerinde düşünmek gerektiğini göstermektedir.

Alman filozof ve felsefe tarihçisi Friedrich Ueberweg (ö. 1871) ise *Grundriss der Geschichte der Philosophie* adıyla üç ciltlik bir eser kaleme almıştır. Bu eserinde "Arabische Philosophen im Mittelalter (Orta Çağda Arap Filozofları)" adlı başlık altında 234-253. sayfalar arasında İs-

54 George Henry Lewes, *The History of Philosophy From Thales to Comte* (London, Longmans, 1871), 37.

55 Lewes, *The History of Philosophy From Thales to Comte*, 37.

56 Lewes, *The History of Philosophy Fom Thales to Comte*, 41.

57 Lewes, *The History of Philosophy Fom Thales to Comte*, 41.

58 Utku - Kaya, "Türkiye'de Modern Felsefe Tarihi Yazımının Serencamı", 19.

lam felsefesine yer vermektedir. Felsefi düşüncenin Abbasilerle birlikte Araplara geçtiğini belirtip tercüme faaliyetlerine işaret eden Ueberweg; Kindî, Fârâbî, İhvân-ı Safâ, İbn Sînâ, Gazzâlî, İbn Bacce ve İbn Tufeyl'i kısaca tanıtıcı ifadelerle yarım sayfada zikretmektedir.[59] O, eserini Arap felsefesinin zirve noktasında Aristoteles yorumcusu olan İbn Rüşd'ün yer aldığını belirterek sonlandırmıştır.[60] Max Heinze tarafından 236-253'e kadarki kısımda İslam felsefesi ve filozofları hakkında dipnotta daha detaylı bilgiye yer verilmiştir.[61] Tercüme faaliyetlerinin sıklıkla bu kadar vurgulanmasında ve özellikle de Arap felsefesi ibaresinin kullanımında, bu felsefenin özgün olmadığı ve Yunan felsefesinin aktarımında köprü görevi gördüğü ön kabulünün etkisinden bahsedilebilir.

Din adamı ve felsefe tarihçisi olarak tanınan Alman Johann Eduard Erdmann (ö. 1892) *Grundriss der Geschichte der Philosophie* adlı bir eser kaleme almıştır. Ön söz dikkate alındığında 1866 yılında yayımlanmış olduğu anlaşılan, 623 sayfadan oluşan bu eserde yazar, İslam felsefesi ibaresine yer vermemiştir. Sadece Orta Çağ felsefesi bölümünün "Skolastisizmin Parlak Dönemi" adlı kısmında "Muselmanner und Juden (Müslüman ve Yahudiler)" başlığı altında İslam filozoflarından bahsettiği görülmektedir.[62] İlk Arap filozofu Kindî'ye, risalelerine, genel düşünce yapısına ve Aristoteles'ten ayrıldığı noktalara değinilmektedir. İkinci olarak Fârâbî'nin mantıktaki yetkinliği vurgulanıp Hıristiyan Aristotelesçilerin ondan alıntı yaptıklarına, Platon ile Aristoteles'i uzlaştırma çabasına ve düşüncelerinin şekillenmesindeki Yeni-Platoncu etkiye değinildikten sonra İhvân-ı Safâ'nın risalelerindeki Yeni-Platonik Aristotelesçi unsurlara işaret edilmiştir.[63] Bu eserde İbn Sînâ'ya geniş bir yer verildiği görülmektedir. Eserlerinin bazılarının çevirilerine yer verilmekte ve ruh, madde, dört unsur ve sudur ile ilgili görüşlerinden bahsedilmektedir. Gazzâlî'nin *Tehâfütü'l-felâsife* adlı eseri üzerinden felsefeye yönelik eleştirilerine yer verdikten sonra Endülüslü filozoflardan bahsedip İbn Rüşd'e özel olarak işaret etmek suretiyle bu kısmı tamamlamaktadır.[64] Ayrıca Maimonides'ten

59 Friedrich Ueberweg, *Friedrich Ueberwegs Grundriss der Geschichte der Philosophie* (Berlin: E. S. Mittler und Sohn, 1901), 235.

60 Ueberweg, *Geschichte der Philosophie*, 236.

61 Ueberweg, *Geschichte der Philosophie*, 236-253.

62 Johann Eduard Erdmann, *Grundriss der Geschichte der Philosophie* (Berlin: Verlag Von Wilhem Hertz, 1866), 307-319. İngilizceye çevrilen versiyonunda "Hıristiyan Aristotelesçilerin öncüsü olan Muhammedanlar ve Yahudiler" başlığı kullanılmıştır. Johann Eduard Erdmann, *A History of Philosophy*, çev. Williston Samuel Hough (London: S. Sonnenschein, 1890), 359.

63 Erdmann, *A History of Philosophy*, 361-362.

64 Erdmann, *A History of Philosophy*, 363-375.

ve onun düşünceleri üzerinde İbn Sînâ'nın inkâr edilemez bir etkisinin varlığından bahsetmektedir.[65] Bu eserde İslam felsefesine yaklaşık olarak yirmi sayfalık bir bölümün ayrılması, detaylı bilgilerin verilmesi, filozofların ana metinlerine başvurulması oldukça önemlidir. Ayrıca bu eserde, İslam felsefesinin sadece çeviriden ibaret olmadığını kabule dair ipuçlarının varlığından da söz edilebilir. Doğrudan ne Arap felsefesi ne İslam felsefesi ibaresi başlıkta yer almasa da verilen bu bilgiler, felsefe tarihinde bu felsefi düşünceyi görmezden gelmekten yavaş yavaş vazgeçilmeye başlandığının bir örneği olarak görülebilir.

Yeni-Kantçı Alman filozof W. Windelband (ö.1915) tarafından Almanca olarak kaleme alınan, ilk basımı 1892 yılında yapılan ve İngilizceye *A History of Philosophy with Especial Reference to the Formation and Development of Its Problems and Conceptions* şeklinde çevrilen eser, felsefe tarihini farklı bir dönemlendirmeye tabi tutmaktadır. Filozofları kronolojik olarak ele almaktan ziyade kozmolojik dönem, antropolojik dönem gibi bir sınıflandırma yapmayı ve bu dönemlerde tartışılan temel kavram ve problemlere yer vermeyi tercih ettiği görülmektedir. İslam felsefesinin yer aldığı Orta Çağ felsefesini ise kendi içerisinde iki döneme ayırmaktadır. Yazar çoğunlukla Augustine ve Anselm üzerinde durmakta ve Arap (Arabian) ve Yahudi felsefesi konusunda çok kısa bir bilgi vermekle yetinmektedir. Bununla birlikte Orta Çağ Arap ve Yahudi felsefesi ve bunun Batı düşüncesi üzerindeki etkisine dair bilgilerin sorunlu olduğuna ve felsefe tarihi kaynaklarında bu alana yönelik araştırmalarda ciddi bir boşluğun bulunduğuna dikkat çekilmektedir.[66] Bu eksikliğe değinilmesine rağmen yazar, Arapların Batı'ya ulaştırdıkları bilgilerin kökeninin Yunan'a dayandığını, Aristotelesçi ve Yeni-Eflatuncu unsurların etkisinde kaldığını ve ulusal bir özgünlüğe sahip olmadığını ifade etmektedir.[67] Yazar; Kindî'den, Aritoteles'in Yeni-Eflatuncu açıklayıcısı olarak Fârâbî'den, saf Aristotelesçiliğe en yakın isim olarak İbn Sînâ'dan, Gazzâlî'den ve Endülüslü filozoflardan tam bir sayfayı bile bulmayan kısa bilgilerle bahsetmektedir.[68] İslam felsefesine dair felsefe tarihi çalışmalarındaki

65 Erdmann, *A History of Philosophy*, 378.

66 W. (Wilhelm) Windelband, *A History of Philosophy; with Especial Reference to the Formation and Development of Its Problems and Conceptions*, çev. James Hayden Tufts (USA: The Macmillan Company, 1901), 15.

67 Windelband, *A History of Philosophy; with Especial Reference to the Formation and Development of Its Problems and Conceptions*, 316.

68 Windelband, *A History of Philosophy; with Especial Reference to the Formation and Development of Its Problems and Conceptions*, 317.

boşluğa işaret etmekle birlikte yazarın, bu felsefi geleneğin sadece bir aktarımdan ibaret olduğuna dair görüşleri dikkat çekmektedir.

Alman felsefe tarihçisi, teolog Alfred Weber'in (ö.1914) 1860 yılında yayımladığı *History of Philosophy* adlı eserinde "Scotus Eriugena'dan Anselmus'a- Araplar, Yahudiler ve Hıristiyanlar" adlı bölümde Arap felsefesi, Arap peripatetizmi gibi ifadeler kullanılmaktadır. Orta Çağ İslam medeniyeti içerisinde kurulmuş okulların ismini zikreden Weber, bu okullarda hoşgörü sayesinde Müslümanlarla Yahudi ve Hıristiyanların birbirine karıştığına dikkat çekmiştir. Ayrıca bu okullarda okutulan Arap felsefesinin Aristoteles'in tefsirinden ibaret olduğunu söylemekte ve bilginin evrenselliği düşüncesinin ve monoteizmin etkisinin varlığına işaret etmektedir. Bununla birlikte birinci sınıf düşünürler yetiştiğini de söylemeyi ihmal etmeyen Weber, Batı'nın felsefi uyanışına yardımcı olan filozoflar olarak Kindî, Fârâbî, İbn Sînâ, Gazzâlî, İbn Bâcce, İbn Tufeyl, İbn Rüşd ve Yahudi İbn Meymun'un isimlerini zikredip dipnotta kısa bir bilgi vermekle yetinmektedir.[69]

19. yüzyıla ilişkin yukarıda incelenmiş olan felsefe tarihi kitaplarına bakıldığında çoğunlukla tercih edilen isimlendirmenin Arap felsefesi olduğu sonucu çıkarılabilir. 17-18. yüzyıla kıyasla felsefe tarihlerinin hacimlerinin genişlemesine de bağlı olarak İslam felsefesine verilen yerin arttığı görülmekte ve birtakım felsefe tarihçileri tarafından bu mirasın görmezden gelindiğine dair yapılan durum tespitleri dikkat çekmektedir. Bununla birlikte İslam filozoflarının özgün yanları olduğu kısmi olarak zikredilse de tercümeler vasıtasıyla bu felsefi geleneğin köprü görevi gördüğü vurgusunun devam ettiği görülmektedir. İslam felsefesinin felsefe tarihine bir geçiş evresi olarak dâhil edildiği, indirgemeci yaklaşımın varlığını devam ettirdiği, kendi şartları içinde bu felsefeyi anlamak yerine, Batı'nın üstünlüğünü ve tarihsel misyonunu tamamlayıcı bir parça olarak ele alındığı söylenebilir. Kısacası bu dönemde İslam felsefesine, Yunan felsefesini koruyan ve Skolastizmi hazırlayan bir köprü vazifesi yüklenmiştir.

3. 20. Yüzyıldaki Felsefe Tarihi Kitaplarında İslam Felsefesi

20. yüzyıl, felsefe tarihi yazımında daha kapsamlı eserlerin ortaya çıktığı bir dönemdir. Ancak daha önceki yüzyıllardaki gibi İslam'a yönelik

69 Alfred Weber, *Felsefe Tarihi*, çev. Halil Vehbi Eralp (İstanbul: Sosyal Yayınları, 1998), 144-147.

olumsuz bakış açısının İslam felsefesine yönelik algıyı da şekillendirmeye devam ettirdiği, yüzeysel bakışın sürdürüldüğü görülmektedir. 19. yüzyılda Alman felsefe tarihçilerinin eserleri daha yoğunluktayken bu yüzyılda Almanca yazılan eserlerin yanı sıra İngiliz ve Amerikalı felsefe tarihçileriyle birlikte çeşitliliğin arttığı görülmektedir.

William Turner, tarafından 1903 yılında 674 sayfa olarak yayımlanmış olan *History of Philosophy* adlı kitabında İslam felsefesine "Byzantine, Arabian and Jewish Philosophy (Bizans, Arap ve Yahudi Felsefesi)" başlığı altında 311-315. sayfalar arasında yer verilmektedir. Dokuzuncu yüzyıldan başlayıp on ikinci yüzyıla kadar devam eden bu felsefi hareketin temsilcisi olan filozofların Kur'ân'ın otoritesini önemsemedikleri, felsefelerini Suriyeli Hıristiyanlara ait çalışmaları ve Yunanlıların izleri üzerine inşa ettikleri dile getirilmektedir. Bununla birlikte İbn Sînâ ve İbn Rüşd'le ilgili kısa bilgiler aktarılmaktadır.[70] İndirgemeci yaklaşımın etkisi bu çalışmada kendisini göstermiştir.

Alman felsefeci Karl Vorlander'in (ö. 1928), *Geschichte der Philosophie* adını taşıyan eserinin birinci cildi Antik Çağ ve Orta Çağ felsefesine ayrılmıştır. İlk basımı 1903'te yapılan birinci ciltte "Arabische und Judische Philosophe (Arap ve Yahudi Felsefesi)" başlığı altında 250-254. sayfalar arasında İslam felsefesine yer verilmektedir.[71] Haçlı seferleriyle Doğu kültürünün birçok yönüyle Batı kültürüne etki ettiğini söyleyen Vorlander, İslam felsefesiyle ilgili bakış açısını şu sözleriyle dile getirmektedir:

> Arap-Yahudi felsefesinin doğurduğu özgün (bâkir-orijinal) düşünce yaratıları ve bunların sonraki nesiller üzerine sürekli etkisi az olduğundan, bizim gelecek sayfalarda sunduğumuz kısa bilgiler yeterli gelecektir... Araplar, Yunan filozoflarının doğaya ilişkin bilgilerini hızla aşıp ilerledikleri hâlde, teoride bu filozoflar yine onların üstadı olarak kaldı... Kindî, Fârâbî felsefede seçkin bir düşünce gücüne sahip olmakla birlikte Yeni-Eflatuncu tarzda Aristoteles yorumculuğundan fazla bir şey yapmadılar.[72]

Arap felsefesi ibaresine yer vermekle birlikte Vorlander, bu felsefenin araştırmaya değecek kadar önemli olmadığını söyleyerek bu geleneği kü-

70 William Turner, *History of Philosophy* (London: The Athenaum Press, 1903), 311-312.

71 Karl Vorlander, *Geschichte der Philosophie* (Leipzig : Dürr'schen Buchandlung, 1908), 250-254.

72 Karl Vorlander, *Felsefe Tarihi*, çev. Mehmet İzzet - Orhan Saadeddin (İstanbul: İz Yayıncılık, 2004), 275-276.

çümsemekte ve bu felsefenin herhangi bir özgünlüğünden söz edilemeyeceğini iddia etmektedir.

Amerikalı felsefe profesörü Thilly (ö.1934) ise 1914 yılında ilk baskısı yapılan 612 sayfalık *Felsefe Tarihi* adlı eserinde "Skolastizmin Sona Ermesi" adlı bölümde küçük bir başlık altında, 181-188. sayfalar arasında Arap felsefesini (Arabian Philosophy) ele almaktadır.[73] Ancak burada öncelikli olarak Yunan kaynaklarına ve tercüme faaliyetlerine işaret edilmekte ve çatışan okullar başlığı altında ise Mu'tezile ve Eş'arî mezheplerinin temelde ayrıldıkları noktalara dikkat çekilmektedir.[74] Thilly, Doğu'daki Arap okullarının akılcı kolunu temsil eden Kindî, Fârâbî ve İbn Sînâ'dan bahsetmekte ancak onların doğa bilim anlayışlarının rafine edilmemiş ve gizemci bir nitelik taşıdığını iddia etmektedir.[75] Gazzâlî'nin felsefecileri susturduğunu ve kitapların yakılmasına neden olduğunu dile getiren Thilly, Arap felsefesinin İspanya üzerinden varlığını devam ettirdiğini söylemektedir. İbn Rüşd'ün ideaları üzerinde Hıristiyan düşüncesinin etkisi olduğuna ve onunla Arap düşüncesinin zirveye taşındığına dikkat çekmektedir.[76] Bununla birlikte Thilly gerçek felsefenin tamamen Batı'ya has olduğu şeklindeki klişeleşmiş görüşü takip etmektedir.[77] Vorlander'e kıyasla Thilly, eserinde en azından İslam filozoflarının katkılarına kısmi olarak da dikkat çekmektedir.

Amerikalı Paul J. Glenn (ö.1957) tarafından yazılan ve 1929 yılında ilk basımı yapılmış olan 382 sayfalık *The History of Philosophy* adlı eserde İslam felsefesi Orta Çağ felsefesinin ikinci bölümünün "Arabian and Jewish Philosophy of Period" adlı başlığın 213-217. sayfalar arasında ele alınmaktadır. Bu felsefenin büyük ölçüde biçim olarak Aristotelesçi, karakter olarak ise Yeni-Eflatuncu bir niteliğe haiz olduğu ifade edilmektedir.[78] Eserde önde gelen İslam filozoflarının isimleri zikredilmektedir. İlginç bir şekilde en-Nazzâm (ö.845) ilk önemli Arap filozofu, Kindî ise Bağdat'ta ünlü bir felsefe öğrencisi olarak nitelendirilmektedir. Fârâbî'nin Aristoteles'in eserlerine şerhler yazdığına ve Skolastiklerin ona büyük bir saygı gösterdiklerine değinirken; İbn Sînâ'nın ise hayatına kısaca yer vermiştir. İbn Sînâ'nın

73 Frank Thilly, *A History of Philosophy* (New York: H. Holt, 1914), 181-188.

74 Frank Thilly, *Felsefe Tarihi Yunan Felsefesi-Ortaçağ Felsefesi-Çağdaş Felsefe* (İstanbul: Sistem Yayıncılık, 1995), 235-237.

75 Thilly, *Felsefe Tarihi*, 237-238.

76 Thilly, *Felsefe Tarihi*, 239.

77 Strickland - Wang, "Racism and Eurocentrism", 91.

78 Paul J. Glenn, *The History of Philosophy* (London: B. Herder Book, 1944), 213.

müthiş bir yeteneğe sahip olduğunu, *Kânûn fi't-Tıb* adlı eserini ve mantık, ruh ve ilk felsefeye ilişkin eserler yazdığını belirttikten sonra Gazzâlî'nin Hz. Muhammed'in Ortodoks doktrinlerini savunması nedeniyle Hüccetü'l-İslam olarak anıldığına dikkat çekmektedir. Endülüslü filozoflara da kısaca yer verilmekte;[79] İslam felsefesinin Antik Yunan mirasının Batı'ya aktarımını sağlayan bir köprü görevi üstlendiği belirtilmektedir.

Alman filozof Ernst Von Aster (ö. 1948) ise 1932 yılında yayımladığı 419 sayfalık *Geschichte der Philosophie* adını taşıyan eserinin "Die Philosophie des Mittelalters (Orta Çağ Felsefesi)" adlı başlığın altında yer alan "Die Scholastik" alt başlığında İslam felsefesini ele almaktadır. O, Skolastik düşünceyi aktardıktan sonra Skolastik felsefenin 12. yüzyılda yaşamış olduğu yükselişi, Arap felsefesinin (arabicshen philosophie) en önemli eserlerinin popülaritesinin artışına bağlamaktadır.[80] Daha sonrasında ise Fârâbî, Gazzâlî, İbn Rüşd, Maimonides ve İbn Haldun (ö. 1406) da dâhil olmak üzere önemli filozofların kısaca görüşlerine yer vermek suretiyle geniş bir başlık altında ele almaktadır.[81]

Alman Hans Joachim Störing tarafından 1950'de ilk basımı yapılmış olan, dünya üzerindeki felsefi akımları ve filozofları kronolojik ve sistematik bir şekilde ele alan *Kleine Weltgeschichte Der Philosophie* adlı 708 sayfalık eserinde İslam felsefesini "Die Arabische Philosophie" başlığı altında 244-247. sayfalar arasında ele almaktadır. Yazar, Arap Felsefesi başlığını tercih etmekle birlikte metinde *la filosofia islamica* ibaresini kullanmaktadır. Eserde, Bağdat ve İspanya'da kurulmuş olan İslam medeniyeti merkezlerinden övgüyle bahsedilmekte ve Aristoteles'in eserlerinin tam metinlerini Avrupa Hıristiyan felsefesine aktarımı noktasında önemli bir rol üstlendiklerini vurgulamaktadır. İslam felsefesindeki Yeni-Eflatuncu unsurlara değinen Störing, Fârâbî'nin Yeni-Eflatunculuk ile Aristotelesçiliği birleştirmeye çalıştığını belirtmiş; İbn Sînâ'yı Arap doğusunun en büyük filozofu olarak nitelemiştir. Ona göre İbn Rüşd İspanya'nın en önemli figürü olarak Avrupa felsefesi üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Gazzâlî'nin ise bilime ve felsefeye şüpheci yaklaşımına dikkat çekilmiştir. Ayrıca o, Gazzâlî'nin *Tehafütü'l-Felâsife* adlı eserinden bahsetmekte ve İbn Rüşd'ün eserlerinin yakılması ve görüşlerinin yeterince değer görme-

79 Glenn, *The History of Philosophy*, 214-215.

80 Aster, *Geschichte Der Philosophie*, 145.

81 Von Aster, *Ernst von Aster'in Ders Notları Felsefe Tarihi İlkçağ ve Ortaçağ*, çev. Vural Okur (Bursa: Sentez Yayıncılık, 2015), 277-285.

yip sürgün edilmesiyle İslam felsefesinin altın çağının son bulduğunu dile getirmektedir.[82] Bunun yanı sıra geç dönem skolastik filozoflarından biri olan Roger Bacon'ın Aristoteles, İbn Sînâ ve İbn Rüşd'ü geçmişin en büyük filozofları olarak gördüğü aktarılmakta ve Ortaçağ Hıristiyan felsefesinin Arap felsefesi ve Yunan felsefesinden doğduğu belirtilmektedir.[83] Eserde, İslam ve Arap felsefesinin Batı düşünce tarihi için bir ara dönemden çok daha fazlasını ifade ettiği, Yunan felsefesinin Batı'ya aktarılmasına imkân tanıyan hayati bir kanal olarak vurgulanmasının yanı sıra kendine özgü felsefi tezler (Gazzâlî'nin vesilecilik anlayışı) ile Batı düşüncesini etkilediği de ifade edilmektedir.[84] Bu eserde İslam felsefesine yönelik olumlayıcı ve katkısını vurgulayıcı bir bakış açısının varlığından bahsedilebilir.

İngiliz rahip Frederick Copleston tarafından dokuz cilt hâlinde 1946–1975 yılları arasında yayımlanmış olan *A History of Philosophy* adlı eserin ikinci cildi olan *Medieval Philosophy* adlı 614 sayfalık eser içerisinde "Islamic and Jewish Philosophy Translations" adlı 4. bölümde 186-201., 205-212. sayfalar arasında İslam felsefesine yer verildiği görülmektedir. Yunan felsefi eserlerinin, özellikle de Aristoteles'in eserlerinin Arap dünyasına ve oradan da Batı Hıristiyan dünyasına aktarımı tarihsel süreç bağlamında ele alınmaktadır. O, sadece çevirilerin değil, İslam ve Yahudi filozofların eserlerinin kendi başlarına da ilgi çekici olduğunu ifade etmekte ve Batı Hıristiyan dünyasında felsefenin gelişimine önemli bir katkısının bulunduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca Batı Avrupa'nın karanlık çağı yaşadığı bir dönemde İspanya'da gelişen Müslüman kültürün bir istisna niteliği taşıdığını dile getirmektedir.[85] Bu eserde, İslam felsefesi Orta Çağ felsefesinin ayrılmaz bir parçası olarak görülmektedir. Ayrıca sadece tercümeler yoluyla değil İslam filozoflarının kendi eserleri ve düşünceleriyle de Batı Hıristiyan felsefesinin olgunlaşmasını sağladığına işaret edilmektedir. Özellikle "Islamic Philosophy" ibaresini kullanması dikkate şayandır. Buraya kadar incelenen eserlerde çoğunlukla Arap felsefesi ibaresinin tercih edildiği görülmektedir.

İlk basımı 1998 yılında yapılan *Routledge History of Philosophy* felsefe

82 Hans Joachim Störig, *Kleine Weltgeschichte Der Philosophie* (Stuttgart: Kohlhammer, 1985), 243-246; Hans Joachim Störig, *Vedalardan Tractatus'a Dünya Felsefe Tarihi*, çev. Nilüfer Epçeli (İstanbul: Say Yayınları, 2011), 232-234.

83 Störig, *Weltgeschichte Der Philosophie*, 264, 641.

84 Störig, *Weltgeschichte Der Philosophie*, 240, 320.

85 S. J. Frederick Copleston, *A History of Philosophy- Mediaeval Philosophy Augustine to Scotus* (New York: Image Book, 1950), 2/31, 59-62.

tarihinin 3. cildi Orta Çağ felsefesine ayrılmıştır. 510 sayfadan oluşan bu cilt içerisinde 35 sayfalık bir kısım İslam felsefesine ayrılmış olup farklı yazarlar tarafından belli başlı filozoflar üzerinden o dönem incelenmektedir. İslam felsefesi, "From the Beginnings to Avicenna (Başlangıçtan İbn Sînâ'ya)" ve Alfred Ivry tarafından yazılmış olan "Averroes (İbn Rüşd)" başlıklı bölümlerde ele alınmaktadır.[86] İlk bölümde "Arabic Philosophy" ibaresiyle başlanıp tercüme hareketlerine[87], Kindî'ye, onun eserleri üzerinden genel düşüncesine[88]; Arap felsefesinin en kendine özgü figürü olarak Ebu Bekir Râzî'den (ö.865)[89], Fârâbî'den, onun mantıktaki vukufiyetinden, eserlerinden ve genel görüşlerinden[90]; İhvân-ı Safâ'dan ve İbn Miskeveyh'den (ö.1030) de kısaca bahsedilmiştir.[91] İbn Sînâ ise özel bir alt başlıkta ele alınmıştır. Onun görüşlerine, genel fikirlerine, din-felsefe uzlaştırmasına, felsefe tarihindeki konumuna işaret ettikten[92] sonra İslam filozoflarıyla ilgili genel değerlendirmelere ve Gazzâlî'nin *Tehafütü'l-Felâsife*'sine değinmiştir. Felsefeye yönelik Gazzâlî'nin eleştirileriyle beraber Mağrip ve İspanya'da felsefi geleneğin varlığına, İbn Sînâ geleneğinin devam ettiğine işaret edilerek bölüm sonlandırılmıştır.[93]

İngiliz Alfred Ivry tarafından yazılmış olan Averroes bölümünde ise İbn Rüşd'ün düşüncelerine yönelik eleştirilere değinilmekte ve Aristoteles yorumculuğu vurgulanmaktadır.[94] Ayrıca İbn Rüşd'ün savunduğu türden bir İslam felsefesinin, muhazafakarlaşan Müslüman ortamında varlığını kaybettiğine, İbn Rüşd'ün Müslüman öğrencilerinin olmayışına, eserlerin görmezden gelindiğine ve bazılarının orijinallerinin kaybolduğuna işaret edilmektedir. Ancak İbn Rüşd'e ve Aristotelesçiliğe yönelik ilginin Yahudiler ve Hıristiyanlar arasında devam ettiği ifade edilmektedir.[95] Özellikle İbn Rüşd'e özel bir yer verilmesinin olası sebepleri arasında Aristoteles'in eserlerinin onun sayesinde Batı'da tanınması olabilir. Bu bölümler ele alındığında İslam felsefesine çok geniş olmasa dahi genel hatlarıyla yer verildiği görülmektedir.

86 John Marenbon (ed.), *Routledge History of Philosophy Medieval Philosophy* (London: Routledge, 2004), 3/29-48, 49-64.
87 Marenbon, *Routledge History of Philosophy*, 3/30-31.
88 Marenbon, *Routledge History of Philosophy*, 3/31-34.
89 Marenbon, *Routledge History of Philosophy*, 3/34-35.
90 Marenbon, *Routledge History of Philosophy*, 3/35-39.
91 Marenbon, *Routledge History of Philosophy*, 3/39-40.
92 Marenbon, *Routledge History of Philosophy*, 3/40-44.
93 Marenbon, *Routledge History of Philosophy*, 3/44-46.
94 Marenbon, *Routledge History of Philosophy*, 3/49-64.
95 Marenbon, *Routledge History of Philosophy*, 3/50.

20. yüzyılda İslam felsefesi ibaresinin yavaş yavaş eserler içerisinde yerini aldığı, İslam filozoflarının katkısının vurgulandığı ve bu geleneğin ihmaline ilişkin birtakım değerlendirmelere yer verildiği görülmektedir.

4. 21. Yüzyıldaki Felsefe Tarihi Kitaplarında İslam Felsefesi

Felsefe tarihi yazımında son yüzyıla gelindiğinde daha kapsamlı eserlerin yazılmaya başlandığı görülmektedir. Bu yüzyılda indirgemeci yaklaşım devam etmekle birlikte İslam felsefesi dâhil olmak üzere Batı dışı felsefi geleneklerin görmezden gelinmemesi gerektiği düşüncesinin gün yüzüne az da olsa çıktığı görülmektedir.

Arthur Hyman, James J. Walsh ve Thomas William'ın editörlüğünde 2010 yılında yayımlanmış olan *Philosophy in the Middle Ages: The Christian, Islamic, and Jewish Traditions* adlı bu eser, kronolojik bir sıra takip ederek kaleme alınmıştır. Eserde, Orta Çağ Hıristiyan, İslam ve Yahudi geleneğindeki filozoflar kronolojik sırayla kişi bazlı olarak ele alınmaktadır. Bölümler içerisinde çoğunlukla filozofların eserlerinden kesitler verildiği görülmektedir. "Islamic Philosophy (İslam felsefesi)" kısmında 220-332. sayfalar arasında Fârâbî, İbn Sînâ, Gazzâlî ve İbn Rüşd gibi önemli isimlere yer verilmiştir. R.H. Walzer'in tanımladığı şekilde İslam felsefesi, Yunan düşüncesinin üretken bir asimilasyonu olarak zikredilmektedir. Bununla birlikte Yunan düşüncesinin Hıristiyan ve Yahudi dünyasına aktarılmasının Arapça çevirilerle sağlandığı dile getirilmektedir.[96] Tercüme faaliyetleri, Beytü'l-Hikme, Mu'tezile ve bunların İslam felsefesinin gelişimindeki etkisinden kısaca bahsedildikten sonra İlk Arap filozofu olarak Kindî'nin kabul edildiğinden söz edilmektedir. Kindî'nin ilk Aristotelesçi olarak kabul edilmekle birlikte felsefî düşüncesinin şekillenmesinde Mu'tezile ve Yeni-Eflatuncu öğretilerin etkisinin varlığı vurgulanmaktadır. Ancak onun dünyanın, zamanın ve hareketin bir başlangıcı olduğunu savunması hasebiyle Aristotelesçi çizgiden ayrıldığı ifade edilmektedir.[97] Ebu Bekir Râzî'nin düşüncelerine de kısaca yer verildikten sonra Aristotelesçiliğin Fârâbî ile devam edip İbn Sînâ ile zirveye taşındığı ifade edilmektedir. İbn Sînâ sonrası bu felsefenin İspanya ve Kuzey Afrika'ya doğru kaydığına işaret edilmektedir. İbn Meysere (ö.931), İbn Bâcce, İbn Tufeyl'den kısaca bahsedildikten sonra İbn Rüşd ile Aristotelesçiliğin zirveye ulaştığına değinilmiştir. Gazzâlî'ye, Meşşai geleneğe vermiş olduğu tepkiye örnek olma-

96 Arthur Hyman vd. (ed.), *Philosophy in the Middle Ages: The Christian, Islamic, and Jewish Traditions* (Cambridge: Hackett Publishing, 2010), 215-216.

97 Hyman vd., *Philosophy in the Middle Ages*, 218.

sı açsından yer verildiğine işaret edilmiştir.[98] Müslüman Aristotelesçiliğin Kindî ile başladığı söylense de ilk büyük temsilcisinin Fârâbî olduğu dile getirilip onun genel düşüncelerinden bahsedildikten sonra Fârâbî'nin; ilk sebep, ikincil sebepler, madde-form, imkân ve zorunluluk meselelerine dair düşüncelerinin yer aldığı *Mebâdi'ül-Mevcûdât*'ın birinci kısmının tercümesine yer verilmiştir.[99]

İbn Sînâ'nın genel felsefesi ve eserlerine işaret ettikten sonra[100] *Necât*'ın "Metafizik" bölümünün ikinci makalesinden ve *Şifâ*'nın "Metafizik" ve "Nefs" kitaplarından bazı fasıllar aktarılmıştır.[101] Gazzâlî'nin hayatı ve düşüncelerinden bahsedildikten sonra *Tehâfütu'l-Felâsife* adlı eserinden âlemin ezeliliği ve doğa bilimleriyle ilgili kısmın tercümesine yer verilmiştir.[102] Son olarak İbn Rüşd'ün hayatına değinildikten sonra *Faslu'l-Makal* ve *Tehâfütü Tehâfüti'l-Felâsife*'nin bir kısmının tercümesi yapılmıştır.[103] Filozofların kendi eserleri üzerinden düşüncelerinin aktarılması dikkate şayandır. Bu bağlamda Orta Çağ felsefesine odaklanmış olması hasebiyle İslam felsefesine ve filozoflarına kayda değer bir şekilde yer verildiği görülmektedir.

Nigel Warburton'un 2011 yılında kaleme aldığı 252 sayfalık *A Little History of Philosophy* adlı eserin başlığı genel bir felsefe tarihi izlenimi uyandırmakla birlikte odak noktasının Sokrates'in başlatmış olduğu Batı düşünce geleneği olduğu görülmektedir.[104] İslam felsefesini ayrı bir başlık altında incelememekte, sadece İbn Sînâ'nın önemli bir Arap filozofu olduğu belirtilmektedir.[105] Boethius'tan (ö. 524) sonra Anselm (ö. 1109) ve Aquinas'a (ö. 1274) geçilmiştir. İbn Sînâ gibi isimlere ayrı bir bölüm ayrılmazken; çağdaşları olan filozoflara (Anselm ve Aquinas) ayrı bölümler tahsis edilmiş olması Batı merkezli önceliği açıkça göstermektedir.

Tüm kültürlere ait felsefelerin incelenmesi gerektiğini ve her birinin felsefeye farklı katkıları olduğunu savunan Peter Adamson[106] tarafından

98 Hyman vd., *Philosophy in the Middle Ages*, 218-219.
99 Hyman vd., *Philosophy in the Middle Ages*, 223-243.
100 Hyman vd., *Philosophy in the Middle Ages*, 239-243.
101 Hyman vd., *Philosophy in the Middle Ages*, 244-264.
102 Hyman vd., *Philosophy in the Middle Ages*, 265-284.
103 Hyman vd., *Philosophy in the Middle Ages*, 289-333.
104 Nigel Warburton, *Little History of Philosophy* (New Haven: Yale University Press, 2014), 4.
105 Warburton, *Little History of Philosophy*, 35.
106 Kuşlu - Filiz, "Peter Adamson ile Felsefe Tarihi ve Felsefe Tarihyazımı üzerine Söyleşi".

2016 yılında *A History of Philosophy Without Any Gaps* adlı serinin üçüncü cildi, *Philosophy in the Islamic World* başlığını taşımakta olup İslam filozoflarının yanı sıra kelamî ekolllere, Endülüslü filozoflara, sonraki gelenek başlığı altında Bağdâdî (ö.1152) , Fahreddin Râzî (ö.1210), Nasîrüddin Tûsî (ö. 1274), Muhammed Abduh (ö.1905), Muhammed İkbal (ö.1938) gibi birçok farklı isme ve onların düşüncelerine yer vermek suretiyle geniş bir perspektifle yaklaştığı görülmektedir. Adamson, son yirmi yılda bu alanın felsefe tarihinde dinamik ve heyecan verici bir alan hâline geldiğine dikkat çekmektedir.[107] Kitap serisinin başlığındaki "hiçbir boşluk olmaksızın" ifadesi mühimdir. Yazar, geleneksel anlatılardan sıyrılıp Batı dışı gelenekleri de ele alarak boşlukları doldurmayı ve bütüncül bir felsefe tarihi yazmayı hedeflemiştir. Adamson'ın aktarıcılık tezini reddederek İslam felsefesinin kendi içindeki özerkliğini ve sürekliliğini vurguladığı görülmektedir. Muhammed Abduh, İkbal gibi isimlere yer vermek suretiyle Adamson, İbn Rüşd ile bu felsefi geleneğin sona erdiği ya da durağanlaştığı varsayımına karşı çıkmış ve bu felsefenin canlılığını modern döneme kadar sürdürdüğünü vurgulamıştır.

2019 yılında A. C. Grayling tarafından yayımlanmış olan *The History of Philosophy* adlı eser, felsefe tarihi ismini taşımakla birlikte Batı felsefesine kapsamlı bir bakış açısıyla yaklaşmakta ve Antik Çağ'dan günümüze nasıl bir değişim geçirdiğini ortaya koymaya çalışmaktadır. Ayrıca felsefe tarihini ayırt etmek üzere kullanılan etiketlerden İslam felsefesi ibaresinin Avrupa kökenli felsefeyi tanımlamak üzere kullanılan Hıristiyan felsefesi kadar yanıltıcı olduğunu dile getirmektedir. Bu bağlamda teoloji ile felsefenin birbirinden ayrılması gerektiğini vurgulayarak İslam'ın hüküm sürdüğü coğrafyalarda bu felsefenin gelişimine katkıda bulunan Müslüman olmayanların (Yahudiler, Hıristiyanlar, Zerdüştler, ateistler, vb.) var olduğundan bahsetmektedir. O, felsefenin yazıldığı dile vurgu yapan ve daha doğru olduğunu düşündüğü Arabic-Persian Philosophy ismini tercih etmektedir. Bu isimlendirme ile Batı geleneğindeki felsefe için Antik Çağın bazı temel metinlerinin Arapça aracılığıyla korunduğu gerçeğine vurgu yapıldığını ifade etmektedir. Batı felsefesi dışında büyük felsefi gelenekler içerisinde Hindistan, Çin ile Arap-Fars felsefesine yer vermiş olması[108] kapsayıcı bir yaklaşımı tercih ettiği şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca yazarın kullandığı isimlendirme dikkate alındığında İslam felsefesinin çeviriler

107 Peter Adamson, *Philosophy in the Islamic World* (New York: Oxford University Press, 2018), 3/XII.

108 A. C. Grayling, *History of Philosophy* (Erişim 05 Ekim 2025).

yoluyla Batı'nın klasik mirası keşfetmesini sağladığı ifade edilerek yapılan katkının vurgulandığı dikkat çekmektedir.

Sonuç olarak 17. yüzyıl ile 21. yüzyıl arasına bakıldığında Batı'da yayımlananan felsefe tarihi kitaplarının çoğunluğunda İslam felsefesine yönelik oryantalist bakış açısının etkisi de görülmektedir. Nitekim Câbirî (ö.2010), "İnsanlık düşüncesinin hiçbir büyük dönemi, düşünce tarihçileri tarafından İslâm felsefesi kadar adaletsiz bir şekilde ele alınmamıştır."[109] diyerek İslam felsefesine yapılan haksızlığa dikkat çekmiştir. Ayrıca o, oryantalistlerin İslam felsefesini, Helenistik dönemdeki Yunan felsefesinin bir devamı olarak görme eğiliminde olduklarını belirtmekte ve bazı oryantalistlerin İslam felsefesini kısırlık ve tutarsızlık gibi olumsuz özelliklerle nitelendirdiklerini dile getirmektedir.[110] Yukarıda ele alınan eserlerin bir kısmında Câbirî'nin bahsettiği bu durum açıkça görülmektedir.

Câbirî'ye göre İslam felsefesi, Yunan felsefesi veya Descartes'ten günümüze kadarki Avrupa felsefesi gibi kesintisiz ve sistematik bir incelemeye tabi tutulmamış, çoğunlukla Yunan felsefesinin bir nesnesi olarak bireysel okumalarla ele alınmıştır. Ona göre bu mirasa, hem bilişsel içerik (bilimsel ve metafizik) hem de ideolojik açıdan yaklaşmak gerekmektedir. Böylelikle İslam'daki felsefeye, dile getirdiği ideoloji açısından yaklaşmak onun kendi ilkeleri ve sorunsalları olan, bereketli, zaman zaman çelişkiler içeren ve gelişen bir düşünce olduğunu idrak etme imkânını doğuracaktır. Ancak sadece bilişsel çatı altında bakıldığında bu felsefi düşünce, oryantalistlerin çoğu tarafından Yunan felsefesinin Arapça karakterle yazılmış hâli olarak görülebilmektedir.[111] Hâlbuki bilgi malzemesi aynı gibi gözükse bile ideolojik maksatların farklı olduğu unutulmamalıdır. O, buradaki ideolojik maksadı, akıl-nakil, din-felsefe uzlaştırması çabası olarak açıklamaktadır.[112]

İslam felsefesine yönelik yukarıda da eleştirilmiş olan indirgemeci ve göz ardı edici tutumun 21. yüzyılda yayımlanan eserlerden bazılarında İslam felsefesinin Batılı felsefe tarihi içerisindeki konumu incelendiğinde

109 Dimitri Gutas, "Yirminci Yüzyılda Arap Felsefesi Çalışmaları: Arap Felsefesi Tarihi Yazımı Üzerine Bir Deneme", çev. M. Cüneyt Kaya, *İbn Sînâ'nın Mirası* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2004), 153.

110 Mohammed Abed Jabri, *Introduction À La Critique De La Raison Arabe*, çev. Marc Geoffroy - Ahmed Mahfoud (Paris: Institut Du Monde Arabe, 1994), 77-78.

111 Mohammed Jabri, *Arab-Islamic Philosophy : A Contemporary Critique*, çev. Aziz Abbassi (United States of Amerika: University of Texas Press, 1999), 39-40.

112 Muhammed Abid Câbirî, *Felsefi Mirasımız ve Biz*, çev. Said Aykut (İstanbul: Kitabevi, 2000), 9-10.

bir değişim ve dönüşümün varlığından bahsedileceği görülmektedir. Bu sayede İslam felsefesinin daha görünür hâle gelmeye başladığı söylenebilir.

Sonuç

Felsefe tarihi yazımında yeni yöntemlerin denenmesi gerektiği dile getirilse de çoğunlukla tarihsel bir yaklaşımın egemen olduğu görülmektedir. Bu tarihsel seyir içerisinde İslam felsefesinin konumu ise değişiklik göstermiştir. 17. ve 18. yüzyılda İslam felsefesine yönelik görmezden gelme çabalarının hâkim olduğu söylenebilir. Arap felsefesi ibaresinin özellikle tercih edilmesi, bu felsefi geleneğin sadece bir tercümeden veya yorumdan ibaret olduğunun vurgulama amacı taşıdığı düşüncesini çağrıştırmakta ve bu durum, söz konusu eserlerde oryantalist yaklaşımın hâkim olduğunu göstermektedir.

Oryantalist ön yargılar ve ırkçı tezler öne sürülerek İslam felsefesinin Yunan felsefesine bağımlı bir türev şeklinde sunulmuş, özgün katkısı görünmez kılınmaya çalışılmıştır. Ayrıca kronolojik olarak ise İbn Rüşd sonrasında İslam felsefesinin sürekliliğini yok saymaya yönelik bir bakışın hakimiyetinden bahsedilebilir. Oryantalizm, indirgemecilik ve dışlayıcılığın varlığı özellikle 17.-20. yüzyıla kadar ciddi anlamda hissedilmektedir.

17.-20. yüzyıldaki ihmal, ikinci plana atma, önemsiz gösterme ve indirgemeci yaklaşım devam etmekle birlikte zaman zaman İslam felsefesinin Yunan mirasını aktarmada ara halka görevi gördüğü, ikincil bir kaynak olabileceği düşüncelerine yer verildiği görülmektedir. 21. yüzyılda ise yavaş yavaş da olsa İslam felsefesinin bağımsız bir gelenek olarak kabul edilmesi gerektiği dile getirilmeye başlanmıştır.

Sonuç olarak 17. yüzyıldan günümüze kadar olan süreçte Batı'daki felsefe tarihi yazımında İslam felsefesinin yeri açısından ihmalden kısmi entegrasyona ve nihayetinde kapsayıcı yaklaşımlara doğru bir evrilmeden söz edilebilir. 19-20. yüzyıllarda oryantalist ve indirgemeci yaklaşımın izleri belirginken; 21. yüzyılda kısmi olarak da olsa bu ön yargıların kırılmaya çalışıldığı görülmektedir. Dolayısıyla tarihsel seyirdeki bu dönüşüm, oryantalist indirgemeci yaklaşımın etkisinin azaldığı ve İslam felsefesinin yavaş da olsa felsefi düşüncedeki yerini almaya başladığını göstermektedir. Bununla birlikte şu nokta da önem arz etmektedir ki yukarıda in-

celenmiş olan eserlerin birçoğunun Türkçeye çevrilmiş olması ve felsefe öğretiminde kullanılması üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur. Nitekim Vorlander, Glenn gibi isimlerin kaleme aldıkları eserlerde İslam felsefesine yönelik küçümseyici, ön yargılı, sadece tercümeye indirgeyici ve görmezden gelici ifadelerinin bu mirasa yönelik olumsuz bir bakışın oluşmasına neden olması muhtemeldir. Hegel'in, felsefenin başlangıcının Antik Yunan'a dayandığı şeklindeki temelsiz iddiasının yaklaşık iki yüzyıllık bir süredir etkisini devam ettirmesi bu konunun ehemmiyetini göstermektedir. Bu yaklaşım doğrultusunda felsefe tarihi yazımının Batı tekelinden kurtarılması gerektiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda yapılacak nitelikli uluslararası yayımlarla İslam felsefesine yönelik bu olumsuz algı ve tutumun giderilmesi ve bu felsefi geleneğin hak ettiği yeri elde edebilmesi mümkün olabilir. Bununla birlikte İslam felsefesinin Batı'ya katkı yaptığı söyleminin yerine insanlığın düşünsel mirasının bir parçası olduğu söylemi ön plana çıkarılarak bu felsefi geleneğinin üretkenliği vurgulanabilir. Ayrıca Batılı ve İslam dünyasındaki araştırmacıların felsefe tarihi yazımına yönelik projelerde bir araya gelip bilgi alışverişinde bulunması İslam felsefesine yönelik ön yargılı tutumun kırılmasına vesile olabilir.

Peer Review	Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest	The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support	The author declared that this study has received no financial support.

Hakem Değerlendirmesi	Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Author Details
Yazar Bilgileri

Emine Taşçi Yıldırım[1] (Doç. Dr.)
1 Yalova Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yalova, Türkiye

0000-0001-8520-8545 emine.tasci@yalova.edu.tr

Kaynakça/References

A. C. Grayling. *History of Philosophy*. Erişim 05 Ekim 2025. https://archive.org/stream/the-history-of-philosophy-by-a.-c.-grayling/the-history-of-philosophy-by-a.-c.-grayling_djvu.txt

Adamson, Peter. *Philosophy in the Islamic World*. New York: Oxford University Press, 2018.

Arkan, Atilla. "Cumhuriyet Dönemi Türkçe İslam Felsefesi Tarihi Çalışmalarına Dair Literatür Denemesi". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 17 (2011), 103-156.

Aster, Ernst von. *Geschichte Der Philosophie*. Stuttgart: Alfred Kröner Verlag, 1954.

Aster, Von. *Ernst von Aster'in Ders Notları Felsefe Tarihi İlkçağ ve Ortaçağ*. çev. Vural Okur. Bursa: Sentez Yayıncılık, 2015.

Brucker, Johann Jakob. *Historia Critica Philosophiae*. 5 Cilt. Lipsiae: Apud Bernh. Christoph. Breitkopf, 1744.

Brucker, Johann Jakob. *The History of Philosophy, from the Earliest Periods, Drawn up from Brucker's Historia Critica Philosophiae*. çev. William Enfield. London: Printed for Thomas Tegg & son, 1837.

Câbirî, Muhammed Abid. *Felsefi Mirasımız ve Biz*. çev. Said Aykut. İstanbul: Kitabevi, 2000.

Copleston, S. J. Frederick. *A History of Philosophy- Mediaeval Philosophy Augustine to Scotus*. New York: Image Book, 1950.

David Thomas, John Cehsworth (ed.). *Christian-Muslim Relations A Bibliographical History Volume 14 Central and Eastern Europe (1700-1800)*. Leiden: Brill, 2020.

Direk, Zeynep. "Felsefenin Başlangıcı Sorusu". *Anlam ve Yorum: Doğan Özlem Armağan Kitabı*. 213-231. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2004.

Erdmann, Johann Eduard. *A History of Philosophy*. çev. Williston Samuel Hough. London: S. Sonnenschein, 1890.

Erdmann, Johann Eduard. *Grundriss der Geschichte der Philosophie*. Berlin: Verlag Von Wilhem Hertz, 1866.

Erman, Burak Veysel. "İslam Felsefesi Çalışmalarında Yöntem ve Düşünce Tarihi

Yazımı: Tashihçi Gazzâlî Araştırmalarından Hareketle Bir Değerlendirme". *İslam Tetkikleri Dergisi* 12/2 (2022), 779-803.

Ferkl, Albert. *Islamic Philosophy in Our Narrative of Western Philosophy*. The Netherlands: Universiteit Leiden, Master Thesis, 2022.

Glenn, Paul J. *The History of Philosophy*. London: B. Herder Book, 1944.

Gutas, Dimitri. "Yirminci Yüzyılda Arap Felsefesi Çalışmaları: Arap Felsefesi Tarihi Yazımı Üzerine Bir Deneme". çev. M. Cüneyt Kaya. *İbn Sînâ'nın Mirası*. 153-183. İstanbul: Klasik Yayınları, 2004.

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich. *Hegel's Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie*. 1908: A. H. Adriani, 1908.

Hegel, George Wilhelm Friedrich. *Lectures On The History of Philosophy*. çev. Elizabeth S. Haldane, Frances H. Simson. London: Kegan Paul, Trench Trübner & Co. Ltd, 1895.

Hornii, Georgii. *Historiae Philosophicae Libri Septem*. Lvgdvni Batavorvm: apud Johannem Elsevirium, Academ, 1655.

Hyman, Arthur vd. (ed.). *Philosophy in the Middle Ages: The Christian, Islamic, and Jewish Traditions*. Cambridge: Hackett Publishing, 2010.

Jabri, Mohammed. *Arab-Islamic Philosophy : A Contemporary Critique*. çev. Aziz Abbassi. United States of Amerika: University of Texas Press, 1999.

Jabri, Mohammed Abed. *Introduction À La Critique De La Raison Arabe*. çev. Marc Geoffroy - Ahmed Mahfoud. Paris: Institut Du Monde Arabe, 1994.

Kılınç, Doğan Barış. "Hegel ve FelsefeTarihi". *Felsefe Tarihi Thales'ten Platon'a Grek Felsefesi*. 1/9-14. İstanbul: NotaBene Yayınları, 2018.

Korlaelçi, Murtaza. "Felsefenin ve Felsefe Tarihinin Önemi". *Felsefe Dünyası* 1/75 (2022), 7-18.

Kurun, İsmail. *İslam Felsefe Tarihihin Eleştirel Yeniden-İnşası: İbn Sina Epistemolojisi Örneği*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.

Kuşlu, Harun - Filiz, Kadir. "Peter Adamson ile Felsefe Tarihi ve Felsefe Tarihyazımı üzerine Söyleşi". *Sabah Ülkesi* 19/4 (2019). https://www.sabahulkesi.com/2019/04/19/peter-adamson-ile-felsefe-tarihi-ve-tarihyazimi-uezerine/

Lewes, George Henry. *The History of Philosophy Fom Thales to Comte*. London, Longmans, 1871. http://archive.org/details/historyofphiloso02lewe

Marenbon, John (ed.). *Routledge History of Philosophy Medieval Philosophy*. London: Routledge, 2004.

Passmore, John. "Tarih Yazımı ve Felsefesi". çev. Mevlüt Uyanık. *Muhafazakar Düşünce Dergisi* 2/8 (2006), 123-133.

Passmore, John. "The Idea of a History of Philosophy". *History and Theory* 5 (1965), 1-32.

Piaia, Gregorio. "On the History of Writing the History of Philosophy". *Orbis Idearum* 10/1 (2022), 11-26.

Sherman, Anita Gilman. "The Impact of Thomas Stanley's History of Philosophy on Margaret Cavendish". *Studies in Philology* 120/2 (2023), 315-339.

Stanley, Thomas. *The History of Philosophy*. London: W. Battersby at Tbaeys Inngate, 1701.

Störig, Hans Joachim. *Kleine Weltgeschichte Der Philosophie*. Stuttgart: Kohlhammer, 13., 1985.

Störig, Hans Joachim. *Vedalardan Tractatus'a Dünya Felsefe Tarihi*. çev. Nilüfer Epçeli. İstanbul: Say Yayınları, 2011.

Strickland, Lloyd - Wang, Jia. "Racism and Eurocentrism in Histories of Philosophy". *Open Journal of Philosophy* 13/1 (17 Şubat 2023), 76-96. https://doi.org/10.4236/ojpp.2023.131005

Tarakçı, Anılcan - Bilgin, Önder. "Türk Felsefesi Tarihi Çalışmalarının Dayanakları". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12/62 (2019), 867-873.

Tennemann, Wilhelm Gottlieb. *A Manual of the History of Philosophy*. çev. Arthur Johnson. Oxford: D.A. Talboys, 1832.

Thilly, Frank. *A History of Philosophy*. New York: H. Holt, 1914.

Thilly, Frank. *Felsefe Tarihi Yunan Felsefesi-Ortaçağ Felsefesi-Çağdaş Felsefe*. İstanbul: Sistem Yayıncılık, 1995.

Tiedemann, Dieterich. *Geist der spekulativen Philosophie Von den Arabern bis auf Raymund Lullius*. Marburg: Neuen Akademischen Buchhandlung, 1791.

Tomar, Cengiz. "Sarasinler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/116-117.

İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Topdemir, Hüseyin Gazi. "Bilim Tarihinden Notlar: Antik Çağ'da Coğrafya, Yedi Özgür Sanat ve Eczacılık". *Bilim ve Teknik* 642 (Mayıs 2021), 78-80.

Turner, William. *History of Philosophy*. London: The Athenaum Press, 1903.

Ueberweg, Friedrich. *Friedrich Ueberwegs Grundriss der Geschichte der Philosophie*. Berlin: E. S. Mittler und Sohn, 1901.

Ulukütük, Mehmet. "Batı Felsefesi ve 'Taşrası': Efendiler İcadı ile Köleler Üretiminin Merkez-Taşra İkileminde Yansımaları". *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi* 8/1 (2018), 31-75.

Utku, Ali - Kaya, M. Cüneyt. "Türkiye'de Modern Felsefe Tarihi Yazımının Serencamı: Geç-Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Literatür Değerlendirmesi". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 9/17 (2011), 11-48.

Vorlander, Karl. *Felsefe Tarihi*. çev. Mehmet İzzet - Orhan Saadeddin. İstanbul: İz Yayıncılık, 2004.

Vorlander, Karl. *Geschichte der Philosophie*. Leipzig : Dürr'schen Buchandlung, 1908.

Warburton, Nigel. *Little History of Philosophy*. New Haven: Yale University Press, 2014.

Weber, Alfred. *Felsefe Tarihi*. çev. Halil Vehbi Eralp. İstanbul: Sosyal Yayınları, 1998.

Windelband, W. (Wilhelm). *A History of Philosophy; with Especial Reference to the Formation and Development of Its Problems and Conceptions*. çev. James Hayden Tufts. USA: The Macmillan Company, 1901.

Yıldız, Yakup. "Türkçe'de İlk Felsefe Tarihi: Felsefe Tarihyazımı Açısından Bir İnceleme". *İnönü Üniversitesi Uluslararsı Sosyal Bilimler Dergisi* 5/2 (2016).